

Tekmeria

Vol 15 (2020)

(2019-2020)

γεγεννησθαι. μνηνεται ουν απο μετοικων τε τιτων και ακο-
λουθων περι μεν των Ερμων αυθεν, αλλων δε αγαλματων
περικοπαλ τινας προιτερον υπο νεωτερων μετα παιδιας και
οινου γεγεννησθαι. ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ • ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ
NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION • INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH
SECTION OF GREEK AND ROMAN ANTIQUITY **Τεκμήρια** και
αυτα υπολαμβάνοντες οι μαλιστα τω Αλκιβιάδη αχθόμενοι
εμποδων οντι σφίσι μη αυτοις τοι δήμου βεβαίως προστάται,
και νομισαντες, ει αυτον εξελάσειαν, πρωτοι αν ειναι, εμεγά-
λυνον και εβόων. **15** ΣΥΜΒΟΛΕΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΡΩΜΑΙΚΟΥ
ΚΟΣΜΟΥ • CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE GREEK
AND ROMAN WORLD • CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DU
MONDE GREC ET ROMAIN • BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE
DER GRIECHISCHEN UND RÖMISCHEN WELT • CONTRIBUTI
PER LA STORIA DEL MONDO GRECO E ROMANO **Τεκμήρια** και ετοιμος ην
πριν εκπλειν κρι- ΑΘΗΝΑ • 2021 • ATHENS τω γένεσθαι ην (ηδη
γάρ και τα της πα- και ει μεν τούτων
τι ελργαστο, δίκην δοῦναι, ει δ' απολυθείη, ἄρχειν. και
επεμαρτύρετο μη απόντος περί αυτού διαβολὰς αποδέχεσθαι,
ἀλλ' ἤδη αποκτείνειν, ει ἀδελφὸς και οτι σωφρονέστερον εἴη
μη μετα τοιαύτης αἰτίας, πριν διαγνώσι, πέμπειν αὐτὸν ἐπὶ
τοσούτῳ στρατεύματι. οι ο' εχθροὶ διεδίδotes τό τε στρατεύμα
μη ευνουν ἔχῃ, ἢν ἡδη αγωνίζηται, ο' τε δήμος μη μαλα-
κίζηται θεραπειῶν οτι δι' ἐκεῖνον οἱ τ' Ἀργεῖοι ξυνεστράτευον
και των Μαντινέων τιwes, ἀπέτρεπον και ἀπέσπενδον, άλλους
ρήτορας ἐνιέντες οι ελεγον νυν μεν πλείν αὐτὸν και μη
κατασχεῖν τὴν ἀναγωγὴν κρίνεσθαι ἐν ἡμέραις
ρήταις, βουλύμενοι ἐκ μείζονος διαβολῆς, ἢν ἐμελλον ῥῶον
αὐτοῦ απόντος ποριεῖν, μετάπεμπτον κομισθέντα αὐτὸν ἀγω-
νίσασθαι. και ἔδοξε πλείν τὸν Ἀλκιβιάδην.
Μετὰ δὲ ταῦτα θέρους μεσοῦντος ἡδη ἡ ἀναγωγὴ ἐγίγνετο

**Πολιτική «μετριοπάθεια» και «μετριοπαθείς»
στην αθηναϊκή δημοκρατία. Ο Αρχίνος από την
Κοίλη**

Βασίλης Αναστασιάδης

doi: [10.12681/tekmeria.25111](https://doi.org/10.12681/tekmeria.25111)

Copyright © 2020, Βασίλης Αναστασιάδης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Αναστασιάδης Β. (2020). Πολιτική «μετριοπάθεια» και «μετριοπαθείς» στην αθηναϊκή δημοκρατία. Ο Αρχίνος από την Κοίλη. *Tekmeria*, 15, 27–71. <https://doi.org/10.12681/tekmeria.25111>

Β. Ι. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ

**Πολιτική «μετριοπάθεια» και «μετριοπαθείς»
στην αθηναϊκή δημοκρατία.
Ο Αρχίνος από την Κοίλη**

Τη δημοκρατική ή την ολιγαρχική τοποθέτηση, σύμφωνα με τον Λυσία και τον Ισοκράτη, προδικάζουν τα κίνητρα του συμφέροντος ή της τιμής (25.8 και 8.133, αντίστοιχα)· για τον Αισχίνη, όμως, ο αίτιος πρέπει να αναζητηθεί στη φύσιν, όπως αυτή ορίζεται από κληρονομημένα χαρακτηριστικά, εξίσου όμως και από τον τρόπο ζωής ή το ήθος του καθενός (3.168). Οι απόψεις δίστανται, και οι τρεις συγγραφείς όμως συμμερίζονται το δίπολο δημοκρατίας και ολιγαρχίας. Επίσης, από κοινού αποφεύγουν να προσδιορίσουν τα περιθώρια «ελεύθερης» επιλογής, σε πείσμα του εκάστοτε «λογικά» προσδοκώμενου, αλλά και παραβλέπουν το ενδεχόμενο της μεταπήδησης, ανάλογα με τη ροή του χρόνου και των περιστάσεων, από το ένα πολιτικό μέτωπο στο άλλο. Το τελευταίο ζήτημα, ιδιαίτερα, περιπλέκεται από τη σχεδόν κοινότοπη πλέον παραδοχή ότι στην αρχαία Αθήνα ασφαλώς υπήρξαν ηγετικές φυσιογνωμίες, ψηφοφόροι και οπαδοί, ουδέποτε όμως συμπαγή πολιτικά μορφώματα, στων οποίων τους κόλπους να προβλεπόταν η ρητή ένταξη ή να επιβαλλόταν η πειθαρχημένη συμμόρφωση. Με άλλα λόγια, η πολιτική δράση ούτε προϋπέθετε απαραίτητα τη δημόσια, και προγραμματική, ομολογία πεποιθήσεων ούτε συνεπαγόταν κάποιας λογής ισόβια προσήλωση.¹ Αυτό δεν σημαίνει ότι η καιροσκοπία παρέμενε αδιάγνωστη πίσω από το πρόσχημα είτε μιας «εξάιρεσης» –εντέλει, ενός σφάλματος στην επίγνωση του συμφέροντος ή μιας αντινομίας στη φύσιν– είτε μιας αναγκάιας, και πιθανόν ανεπαίσθητης, «μεταστροφής». Έτσι, λ.χ., οι πηγές μας δεν επιδεικνύουν ανοχή και επιείκεια απέναντι στις διαβόητες και εξαντλητικά διερευνημένες κυβιστήσεις του Αλκιβιάδη και του Θηραμένη. Από την άλλη πλευρά, όμως, η μομφή της καιροσκοπίας θα ήταν όντως παραπλανητική κάθε φορά που η ίδια η πολιτική τοποθέτηση ενός προσώπου παρέμενε αδιαφανής και σύνθετη, συνεπώς και η κατηγοριοποίησή της δυσχερής. Η νεότερη έρευνα κρίνει τότε προσφύτερη για τις αξιολογήσεις της την έννοια της «μετριοπάθειας», και χάρη σε αυτή φιλοδοξεί να συμφιλώσει, σε κάποιο μάλιστα ακαθόριστο σημείο, τα αντίπαλα άκρα. Ως προς αυτό, ο Αρχίνος από

1. Βλ., λ.χ., Strauss 1986, 15-16 και, πιο πρόσφατα, Hansen 2014, 400-402.

την Κοίλη, ένας από τους δευτεραγωνιστές της αθηναϊκής πολιτικής ιστορίας, πλην όμως με διακριτή επιρροή, συνιστά ίσως ένα από τα λιγότερο αξιοποιημένα παραδείγματα υψηλής επαγωγικής αξίας.

I

Μολονότι δεν διαθέτουμε ακριβείς πληροφορίες για την καταγωγή του,² είναι σχετικά ασφαλές να υποθέσουμε ότι ο Αρχίνος ανήκε στους γνωρίμους (σε αντίστιξη προς τους δημοτικούς και τον δήμον) και τους δοκοῦντας οὐδενὸς ἐπιλείπεσθαι τῶν πολιτῶν (Αθ. πολ. 34.3).³ Επίσης, ότι διέθετε αξιόλογη μόρφωση, αυτό τουλάχιστον φαίνεται από τη ρητορική κατάρτιση⁴ αλλά και την

2. Η εικασία του Hermann ότι θα μπορούσε να είναι γιος του στρατηγού Μυρωνίδη, γνωστού από τις μάχες των Πλαταιών και των Οινοφύτων, στηρίζεται στο γεγονός ότι, σύμφωνα με τον Δημοσθένη (24.135), ένας από τους γιους του (Πλούτ. Ἡθ. 575f) έφερε το ίδιο ακριβώς όνομα (1841, 384 σημ. 2· πρβλ. Sievers 1840, 107 και σημ. 93· Westermann 1866, 1452· Judeich 1895, 540· Meyer 1902, 218· Tsitsiridis 1998, 139). Ο Rōth (1841, 6-7) υιοθέτησε την εικασία, υπολογίζοντας το έτος γέννησης του Μυρωνίδη περί το 506 π.Χ., αλλά ο Ehrenberg (1933, 1131), πιθανολογώντας τη γέννησή του, το αργότερο, το 515 π.Χ., και τον θάνατό του πριν από το 449 π.Χ., επισήμανε τη μεγάλη χρονική απόσταση ανάμεσα στους δύο άνδρες. Φυσικά, η επιφύλαξή του προϋποθέτει ότι ο Αρχίνος βρισκόταν περί το 403/2 σε, κατά το μάλλον ή ήττον, νεαρή ηλικία. Εάν, όμως, αυτό δεν ισχύει και η γέννησή του τοποθετηθεί πολύ νωρίτερα, ενόσω ο Μυρωνίδης βρισκόταν σε σχετικά προχωρημένη ηλικία, το επιχείρημα δεν είναι επαρκές από μόνο του ώστε να αποκλειστεί η οριακή συσχέτιση ανάμεσά τους. Το όνομα, πάντως, δεν είναι σπάνιο και η συνωνυμία είναι πιθανή· βλ. Traill 1994-2012, 663290 (= 663285 [;]), εγγονός του 663295 (;), και Kirchner 1901-1903, αρ. 2526 και 10512.

3. Για τον πολιτικό προσανατολισμό του, όπως αυτός αντιπροσώπευε τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, βλ. Ostwald 1986, 469 και 472. Αξιοσημείωτη, επίσης, για την κοινωνική φυσιογνωμία του πιθανόν είναι η οξυδερκής παρατήρηση του Raubitschek (1941, 293 σημ. 27) ότι, με βάση τα σωζόμενα δημοτικά των «ηρώων της Φυλής», μόνο ένας προερχόταν από το άστυ, από όπου επίσης διαπιστωμένα οι Αρχίνος και Θρασύβουλος.

4. Αρ. Βάτρ. 367: ῥήτωρ ὢν. Ως μιμητή του Αντιφώντα από τον Ραμνούντα, βλ. [Πλούτ.] Βίοι δέκα ῥητ. 832e· επίσης, τον Αρχίνο αναγνώρισε ο Krüger (1836, 242) στην αόριστη αναφορά του Σωκράτη σε ρήτορα που μαθήτευσε δίπλα στον Αντιφώντα και τον Λάμπρο (Πλ. Μξ. 236a). Ειδικότερα, η αναφορά του ονόματός του από τον Σωκράτη ως εκλεκτού υποψήφιου της βουλής για την εκφώνηση επιτάφιου λόγου, μαζί με

τεκμηριωμένη άποψή του για την ανάγκη επίσημης καθιέρωσης του ιωνικού αλφάβητου.⁵ Η δημόσια δράση του πριν από την κατάληψη της Φυλής παραμένει

κάποιον Δίωνα (Πλ. Μζ. 234b), έδωσε λαβή σε ποικίλες υποθέσεις, όπως ότι άγνωστος επιτάφιος του υπήρξε πρότυπο του αντίστοιχου λόγου στον Μενέξενον (Διον. Αλ. Δημ. 53-57) και πηγή αντιγραφής (κλοπής) από τον Ισοκράτη για τον Πανηγυρικόν του (Φώτ. Βιβλ. 260, 487b33-35). Όσον αφορά, μάλιστα, στον Ισοκράτη, το όνομα ενός από τους φερόμενους στη Σούδα ως διδασκάλους του (s.v. *Ισοκράτης*), δηλαδή του άλλως αμάρτυρου Εργίνου, ο Ruhnken (1828, 307) διόρθωσε –δίχως κάποια τεκμηρίωση– σε «Αρχίνος». Η αξιοπιστία της μνείας για την ύπαρξη ενός επιτάφιου, ήδη από τον 19ο αιώνα, άλλοτε αμφισβητήθηκε πλήρως (βλ. Westermann 1831, 34-35 σημ. 20 και, πολύ πιο πρόσφατα, Loraux [1981], 8, 351 σημ. 53 και 466 σημ. 240), άλλοτε όμως θεωρήθηκε δεδομένη (λ.χ., στους Baiter, Sauppe 1850, 166-167 και Blass 1874, 14, 432)· πρβλ. Huby 1957, 112 σημ. 1. Ο Krüger (1836, 241-242) έφτασε, μάλιστα, να υποστηρίξει ότι ο αντίστοιχος πλατωνικός επιτάφιος συντέθηκε σε αντίστιξη προς τη δική του δημοκρατική οπτική, ενώ και η Huby (1957, 111-112) εκτιμά ότι ο Αρχίνος επηρέασε τον Πλάτωνα, ο οποίος θαύμαζε την αρετή της έπιεικειάς του (βλ., όμως, εύλογο αντίλογο στον Tsitsiridis 1998, 141-142). Οι Baiter και Sauppe (αυτ.) απέδωσαν στον Αρχίνος δύο υποθετικούς τίτλους (*Κατά Θρασυβούλου παρανόμων και Έπιτάφιος*): με τον πρώτο συνδύασαν μια αόριστη αναφορά του πλατωνικού Φαίδρου σε κάποιον πολιτικόν άνδρα (για την ταυτότητά του, βλ. Meyer 1902, 222, αλλά και de Vries 1969, *ad loc.* (182)), ο οποίος λοιδορούσε «πρόσφατα (έναντι-χως)» τον Λυσία (257c)· από τον δεύτερο λόγο θεώρησαν ότι προέρχεται το απόφθεγμα πᾶσι μὲν ἀνθρώποις ὀφείλεται ἀποθανεῖν πρότερον ἢ εἰς ὕστερον, το οποίο ο Κλήμης Αλεξανδρεὺς (Στρ. 6.2.22) μνημονεύει παραδειγματικά ως αντικείμενο λογοκλοπής, συγκεκριμένα από τον Δημοσθένη (18.97)· πρβλ. Meyer 1902, 231. Πάντως, το κοινότοπο περιεχόμενο αυτού του μοναδικού «αποσπάσματος» –το οποίο, ας σημειωθεί, απαντά παραλλαγμένο στον Μένανδρο (*Γινώμαι μον.* 69), αλλά και τον Διονύσιο Αλικαρνασσεά (*Ρωμ. άρχ.* 6.9.6.5-6)– ελάχιστα συμβάλλει στη διαμόρφωση κάποιας ακριβούς γνώμης για τις ρητορικές επιδόσεις του Αρχίνου (πρβλ., όμως, Strauss 1986, 14). Εξάλλου, σε πείσμα όλων των άλλων εικασιών, επικρατέστερη φαίνεται η υπόθεση της Monoson (2000, 184 σημ. 7) ότι, στο σύνολό τους, τα λεγόμενα του Σωκράτη περί επιτάφιου λόγου του Αρχίνου οφείλονται απλώς σε μια περιπαικτική διάθεση (ωστόσο, παραμένει ακατανόητο το επιχείρημά της ότι «Archinus was too brutal» [!])· πρβλ. Hesk 2013, 61 και σημ. 54. Πρβλ. σημ. 11.

5. Στον Αρχίνος παρέπεμπε ο Θεόφραστος, σύμφωνα με τον Αλέξανδρο Αφροδισιέα (;) (CAG 1, 833, 5-11 Hayduck) και τον Συριανό (Comm. in Arist. *Metaphysica* 191, 29-35 Kroll), για την προφορά των διπλών συμφώνων Ψ, Ζ και Ξ· βλ. D'Angour 1999,

άγνωστη και, πάντως, δεν φαίνεται να υπήρξε αξιόλογη. Αυτό θα μπορούσε ίσως να συνδέεται με τη σχετικά νεαρή ηλικία του το 403/2, προσκρούει όμως στο γεγονός ότι ανέλαβε πρωτοβουλίες και άσκησε επιρροή που θα μπορούσαμε ευλογοφανώς να εικάσουμε ότι συνάδουν μάλλον σε έναν ώριμο πολιτικό άνδρα· προσκρούει, επίσης, στην ιδιότητα του έστρατηγηγόςτος πολλάκις (Δημ. 24.135),⁶ μολοντί είναι κάπως παράδοξο το όνομα ενός ισχυρού πολιτικού άνδρα και στρατηγού –κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου (;)– να έχει διαφύγει ολότελα την προσοχή εξίσου του Θουκυδίδη και του Ξενοφώντα.⁷ Έτσι ή αλλιώς, ο Αρχίνος φέρεται να είχε ήδη κωμωδηθεί για δημόσιες

116-119 και Fortenbaugh 2005, 233-236. Πρέπει να θεωρήσουμε βέβαιο ότι, στο μέτρο που το επιχείρημα του Αρχίνου έφτασε έως τον Αριστοτέλη (Μ.τ.Φ. 1093a22-25) και τον Θεόφραστο, αυτό οφειλόταν σε κάποια γραπτή πηγή, ίσως μια βραχεία πραγματεία που είχε ο ίδιος εκπονήσει (βλ. Usener 1870, 590-592 και Judeich 1895, 541)· αντίθετα, με αναφορά και πάλι σε πραγματεία για το αλφάβητο, ευφάνταστη, αλλά και ολότελα απίθανη, παραμένει η εικασία ότι, στον Αριστοτέλη (Ποιητ. 1458b7), η γραφή Εὐκλείδης ὁ ἀρχαῖος (ο επώνυμος ἀρχων του 403/2;) ίσως υποκρύπτει παραφθορά του πατρωνυμικού Εὐκλείδης Ἀρχίνου (Janko 1987, *ad loc.*). 121 Τέλος, με πρωτότυπο τρόπο, δίχως όμως κάποια ισχυρή ένδειξη, ο Busolt (1904, 609) είκασε ότι ο Αρχίνος είχε συγγράψει και ένα –ευνοϊκό προς τον Θηραμένη– σύντομο χρονικό, το οποίο αποτέλεσε πηγή της *Ἀθηναίων πολιτείας*.

6. Ο Beloch (1884, 111 σημ. 3) εκτίμησε ότι οι στρατηγίες του Αρχίνου χρονολογούνταν το διάστημα από το 403/2 έως τη ναυμαχία της Κνίδου· ας σημειωθεί, πάντως, ότι ο στρατηγός, ειδικά για τα γεγονότα της Φυλής και την περίοδο της λεγόμενης ἀναρχίας, δεν θα πρέπει να νοηθεί με το αυστηρά τεχνικό περιεχόμενο που ο όρος έφερε πάγια στην αθηναϊκή δημοκρατία (βλ., αναλογικά, Λυσ. 13.78, για τον Άνυτο, και Ξεν. Έλλ. 2.4.39). Επιπλέον, προξενεί έκπληξη ότι στον Δείναρχο (1.76), τουλάχιστον για την περίοδο μετά το 403/2, υφίσταται ευκρινής και ηθελημένη αντίστιξη ανάμεσα στην ιδιότητα του Αρχίνου ως συμβούλου και την ιδιότητα των στρατηγών· ο Sievers (1840, 107 σημ. 93), όμως, υπέθεσε ότι εκεί πρόκειται για έναν εγγονό του (!). Ως προς το πολλάκις, λοιπόν, δεν θα πρέπει να αποκλειστεί, από την πλευρά του Δημοσθένη, η ανακρίβεια –λόγω και της χρονικής απόστασης, καθώς ο *Κατὰ Τιμοκράτους* χρονολογείται το 353 π.Χ.– ή έστω ένας τόνος υπερβολής.

7. Εξαίρεση ανάμεσα στους ιστορικούς αποτελεί ο άλλως αινιγματικός Κράτιππος, ο οποίος φέρεται να εξιστορούσε την «εξέγερση (ἀνιστάμενοι)» του Αρχίνου, από κοινού με τον Θρασύβουλο και τους εβδομήντα της Φυλής, κατὰ τῆς Σπαρτιατῶν ἡγεμονίας

πράξεις του πριν από τη διδασκαλία των *Βατράχων*, δηλαδή το 405 π.Χ. (Schol. vetera in Ar. Ran. 367 Dübner). Συγκεκριμένα, στα Σχόλια των *Βατράχων*, με αφορμή την αόριστη αναφορά του Αριστοφάνη σε κάποιον ῥήτορα που κωμωδήθηκε και περιέκοψε εκδικητικά τους μισθούς –δηλαδή το έπαθλο– των ποιητών (367-8),⁸ διευκρινίζεται ότι υπονοούνταν εκεί, ως προϊστάμενοι τῆς δημοσίας τραπέζης, ο Αρχίνος, μήποτε δὲ και ο Αγύρριος⁹ για τον ίδιο λόγο, σημειώνεται, τους σατίρισαν ο Πλάτων (Σκευαί, απ. 6 Meineke = 133 Kock = 133 Edmonds) και ο Σαννυρίων (Δανάη, απ. 2 Meineke = 9 Kock = 9 Edmonds).¹⁰ Από την άλλη πλευρά, η απουσία κάθε πληροφορίας για τα πεπραγμένα του Αρχίνου μετά το 403/2 πιθανόν οφείλεται απλώς στον θάνατό του,¹¹ όχι πολύ

([Πλούτ.] *Βίοι δέκα ῥητ.* 345d = FGrHist 64 T 2). Εκκινώντας από αυτό, ο Pédech (1970, 41-43) έκρινε ότι ο Ξενοφών αποσιώπησε τη συμβολή των «*partisans de l'oligarchie modérée*», προκειμένου να αναδείξει την εύνοια του Πausanias προς τους δημοκρατικούς του Θρασύβουλου και, παράλληλα, να υποβαθμίσει το γεγονός ότι το εγχείρημα της Φυλής στρεφόταν συνολικά κατά της Σπάρτης.

8. Boeckh 1851, 339 σημ. α. Πάντως, ο Dover (1993, *ad loc.*) περιορίζεται να κάνει λόγο για πρόταση, σιωπηρά επιφυλακτικός ως προς την έκβασή της. Για τη χρονολογία, πρβλ. Develin 1989, 195 (xliii).

9. Ο Σχολιαστής των *Ἑκκλησιαζουσῶν*, για το ίδιο μέτρο, μνημονεύει μόνο τον Αγύριο (Schol. in Ar. Eccl. 102 Dübner = 102a Regtuit) και ο D'Angour (1999, 112 και σημ. 25) χρονολογεί την περικοπή ανάμεσα στο 411 και το 405/4. Στα Σχόλια σημειώνεται, επίσης, ότι οι μισθοί είχαν ήδη δοθεί παρὰ τῆς βουλῆς προς διανομή (Schol. vetera in Ar. Ran. 367 Dübner και Schol. recent. in Ar. Ran. 367a Chantry) και η διατύπωση επιτρέπει την υπόνοια, όχι της περικοπής, αλλά κάποιας παρακράτησης ή υπεξαίρεσης (πρβλ. Schol. recent. in Ar. Ran. 367b Chantry, όπου κατονομάζεται ρητά ως υπαίτιος της υπεξαίρεσης –μολονότι είχε πεθάνει σχεδόν δύο δεκαετίες πριν από τους *Βατράχους*– ο Κλέων).

10. Αναπαράγοντας τα Σχόλια, εμφανώς επιπόλαια, ο Ιωάννης Τζέτζης επαινεί στο υπόμνημά του τον Αρχίνο και τον Αργύριο (sic!), όχι μόνο για την περικοπή ὧσων ἀπολάμβαναν οι φλύαροι κωμωδιογράφοι, αλλά και την ταυτόχρονη επιβράβευση των λυρικών ποιητῶν με δωρεάν σίτιση στο πρυτανεῖο (Comm. in Ran. 588 Koster).

11. Βλ. Strauss 1986, 97, από όπου και ο D'Angour 1999, 112 σημ. 24· πρβλ. Huby 1957, 109. Με αφετηρία την αναφορά του Μενεξένου σε επιτάφιο λόγο του Αρχίνου (βλ. σημ. 4) και την πεποίθηση ότι αυτός αφορούσε στους νεκρούς του Κορινθιακού πολέμου, ο Lehmann (1976, 278-279 και σημ. 36) θεώρησε δεδομένο ότι ο Αρχίνος παρέμενε

αργότερα από αυτή τη χρονιά.¹²

Οι σημαίνουσες ενέργειες του Αρχίνου δεν συνδέονται ρητά, τουλάχιστον στις σωζόμενες πηγές, με κάποιο δημόσιο αξίωμα. Όσον αφορά στην καθιέρωση του ιωνικού αλφάβητου, την απόδοση ή μη τιμών σε όσους Αθηναίους συνέβαλαν στον αγώνα κατά των Τριάκοντα και την εισήγηση του μέτρου της παραγραφῆς, η ιδιότητα του ρήτορα είναι επαρκής· δεν ισχύει, όμως, το ίδιο για την επιβράχυνση της προθεσμίας απογραφής όσων επιθυμούσαν να μετοικήσουν στην Ελευσίνα. Στην τελευταία περίπτωση, εάν νοήσουμε κατά γράμμα τη διατύπωση της *Ἀθηναίων πολιτείας* (40.1: Ἀρχίνος... ὑφείλε), ο Αρχίνος θα όφειλε να κατέχει κάποιο θεσμικό, εκτελεστικό και όχι αποκλειστικά εισηγητικό ή γνωμοδοτικό, ρόλο. Ως προς αυτό, εάν λάβουμε υπόψη τη μεταβατική περίοδο αταξίας μετά την παλινόρθωση της δημοκρατίας, η πιθανότερη εκδοχή

στο προσκήνιο της πολιτικής ζωής μέχρι και την έκρηξή του (πρβλ. Meyer 1902, 231· Treves 1937, 135· McKechnie, Kern 1988, 12-13)· τη δράση του πιθανότατα εξιστορούσε ο Κράτιππος, το έργο του οποίου κάλυπτε τα γεγονότα μέχρι και λίγο μετά το 394 π.Χ. (Pédech 1970, 41). Εναλλακτικά, όμως, ο Jacoby διερωτήθηκε μήπως ο λόγος αφορούσε στα θύματα της Φυλής (1944, 57 σημ. 92) και ο Funke, μολονότι συμμερίσθηκε την άποψη ότι ο Αρχίνος διατηρούσε τον πρωταγωνιστικό ρόλο του μέχρι τον Κορινθιακό, δεν απέκλεισε την πιθανότητα ο επιτάφιος να είχε εκφωνηθεί περί τα τέλη του Πελοποννησιακού (1980, 111 σημ. 25). Ωστόσο, η συγγραφή του *Μενεξένου* έχει ως t.p.q. την Ανταλκίδειο ειρήνη, δηλαδή το 386 π.Χ., πλην όμως η δραματική χρονολογία του ορίζεται περί το 401/0 (βλ. Nails 2018), συνεπώς δικαιολογείται η υποψία ότι εδώ έχει παρεμφερήσει κάποιος αναχρονισμός (πρβλ. και Pappas, Zelcer 2015, 29-30). Φαίνεται επισφαλές, λοιπόν, να εκλάβουμε αυτόν τον πιθανολογούμενο επιτάφιο ως βαρύνουσα ένδειξη για την ύστερη βιογραφία του Αρχίνου. Μια δεύτερη ένδειξη, εξαιρετικά επισφαλής και αυτή, ανιχνεύεται στον συσχετισμό των Baïter και Sauppe ανάμεσα στον υποθετικό *Κατὰ Θρασυβούλου παρανόμων* και τον *Φαίδρο* (βλ. σημ. 4)· μολονότι αυτός φανερά αντίκειται στη δραματική χρονολογία του διαλόγου (415-406), θεωρητικά δεν αποκλείεται για τη χρονολογία συγγραφής, δηλαδή τα μέσα της δεκαετίας του 380 ή τα τέλη της δεκαετίας του 360 (βλ. Usacheva 2010, 54 και 68).

12. Εάν ευσταθεί η υπόθεση του MacDowell (1971, 269 και 273) ότι η παραγραφὴ θεσπίστηκε το 401/0, πιθανότερο στις αρχές του 400, τότε αυτός θα ήταν ο μόνος ασφαλής t.p.q. για τον θάνατό του. Ωστόσο, τη χρονολόγηση ανασκευάζει ο Whitehead (2002, 85-86 και 89), καταλήγοντας στα τέλη του 403/2 ή τις αρχές του 402/1 (πρβλ. Carawan 2013, 261).

που θα μπορούσαμε να προκρίνουμε είναι η συμπερίληψή του ανάμεσα στους Είκοσι άνδρες, οι οποίοι εξελέγησαν πριν από την εκ νέου συγκρότηση της βουλής και την ανασύνταξη της πολιτείας από πεντακόσιους νομοθέτες (Ανδ. 1.81 και 84).¹³ Έτσι, στον βαθμό μάλιστα που ίσως είχε ήδη στο παρελθόν καταλάβει αξιώματα, μπορούμε να εικάσουμε ότι ο Αρχίνος αναβάθμισε την επιρροή του στη δημόσια σκηνή χάρη στις ευνοϊκές συνθήκες που διαμόρφωσε, το 403/2, η ανάγκη ανανέωσης του πολιτικού προσωπικού.

Μια πρώτη εντύπωση για τη στράτευση του Αρχίνου θα μπορούσαμε να αποκομίσουμε μέσω των πολιτικών συνθιασωτών του. Ωστόσο, η λεπτομερής εξέταση των προσώπων με τα οποία φέρεται να συνδέεται στις πηγές μας αναδεικνύει μια συγκεχυμένη ποικιλότητα. Πρόκειται, κατά την περίοδο αμέσως μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου, τουλάχιστον για τρεις δημόσιους άνδρες που, όπως και ο Αρχίνος, δεν ανήκαν σε κάποια *έταιρεία*ν, επιδίωκαν την επαναφορά της πατρίου πολιτείας και επικεφαλής τους υπήρξε ο Θηραμένης (Αθ. πολ. 34.3: *Ἀρχίνος καὶ Ἄνυτος καὶ Κλειτοφῶν καὶ Φορμίσιος καὶ ἕτεροι πολλοί*)¹⁴ επιπλέον, σε αυτούς μπορούμε να προσθέσουμε, για την περίοδο που έπεται της παλινόρθωσης της δημοκρατίας, τον ρήτορα Κέφαλο από τον Κολλυτό, τον οποίο ο Δείναρχος, από κοινού με τον Αρχίνο, ονομάζει *προστάτην ἄνδρα ἀγαθὸν καὶ σύμβουλον σπουδαῖον τῆς πόλεως καὶ τοῦ ἔθνους*, αλλά και του δήμου (1.76).¹⁵ Ανάμεσα στους πρώτους, όπως φαίνεται από τις λεπτομέρειες της σταδιοδρομίας τους, μπορούμε να εικάσουμε ότι ο Ἄνυτος, οπωσδήποτε μετά την *κάθοδον*, κατείχε περίοπτη θέση –στο πλευρό, μάλιστα του Θρασύβουλου (Ξεν. Έλλ. 2.3.44)– ανάμεσα στους θιασώτες της δημοκρατίας. Ωστόσο, αμφίθυμη είναι η εκτίμησή μας για τους υπόλοιπους δύο, όπως έτσι ή αλλιώς και για τον ανεκδιήγητα ευμετάβολο Θηραμένη. Ο Κλειτοφών είναι, βέβαια, γνωστός για την πεποίθησή του ότι ο Κλεισθένης δεν είχε επιβάλει μια δημοκρατική αλλά μάλλον μια παραπλήσια προς τη σολώνεια διακυβέρνηση

13. Βλ. Wachsmuth 1844, 648· Meyer 1902, 215· Hignett 1952, 295· MacDowell 1962, 120· Rhodes 1981, 441· Dössel 2003, 122 και 124. Ασφαλώς διαπιστωμένη μόνο η ιδιότητα του ρήτορα, για το 403 π.Χ., στον Develin 1989, 443.

14. Πρβλ., όμως, σημ. 103. Για τα πρόσωπα, συνοπτικά, βλ. Rhodes 1981, 431-433.

15. Για τον Δείναρχο και την ιδιότητα του συμβούλου, βλ. Worthington 1992, 245 (πρβλ. 235, 237). Πέρα από αυτά τα πρόσωπα, ακατανόητος είναι ο συσχετισμός, με την ιδιότητα των πολιτικών εταίρων, τον οποίο επιχειρήσε ο D'Angour (1999, 111 και 124-125) ανάμεσα στον Αρχίνο και τον Ευκλείδη. Πρβλ. σημ. 5.

και, σε κάθε περίπτωση, για τη δραστική παρέμβασή του, το 411 π.Χ., υπέρ της επιστροφής σε μιαν οὐ δημοτικὴν πολιτείαν (Ἀθ. πολ. 29.3). Πιθανόν, μάλιστα, η δράση του να φανέρωσε σε πολλαπλές περιστάσεις μεγάλη μεταβλητότητα, εάν ευσταθεί –με αφορμή τη διακωμώδησή του στους Βατράχους– ο χαρακτηρισμός του παλιμβόλου... παραπλησίον Θηραμένει (Schol. vetera in Ar. Ran. 967 Dübner). Όσον αφορά στον Φορμίσιο, επίσης, η πληροφορία του Διονυσίου Αλικαρνασσεύς ότι εισηγήθηκε ψήφισμα υπέρ του περιορισμού των πολιτικών δικαιωμάτων αποκλειστικά στους κατόχους γης, μετά τις διαλύσεις του 403/2 και σύμφωνα με τη βούληση των Λακεδαιμονίων, δεν επιτρέπει αμφιβολίες για κάποια ροπή του προς την ολιγαρχία/τιμοκρατία (Λυσ. 32). Τέλος, ο Κέφαλος φέρεται να συνετέλεσε στην αποκατάσταση της δημοκρατίας, διακινδυνεύοντας για να υπηρετήσει τὰ συμφέροντα τοῦ δήμου (Δείν. 1.37), ωστόσο αυτός ο δημοτικώτατος –κατά τον Αισχίνη (3.194)– δεν αρνήθηκε, ίσως για προσωπικούς λόγους, να συνηγορήσει λίγο αργότερα υπέρ του ολιγαρχικού Ανδοκίδη (Ανδ. 1.115).

Σύνθετη είναι η εικόνα που αποκομίζουμε και για τη σχέση του Αρχίνου με τον επιφανέστερο όλων των ζηλωτών της δημοκρατίας, τον Θρασύβουλο. Τρεις από τους συγγραφείς των πηγών μας κατονομάζουν τον Αρχίνο, ισότιμα προς τον Θρασύβουλο, ως επικεφαλής της καθόδου στη Φυλή. Ειδικότερα, ο Αισχίνης από κοινού τους χαρακτηρίζει προστάντας τοῦ δήμου (2.176), και μόνους αυτούς μνημονεύουν ο ψευδο-Πλούταρχος, με πηγή του τον Κράτιππο (Βίοι δέκα ρήτ. 345d), και ο Αίλιος Αριστείδης (Λευκτρ. 2.441-442 Jebb)· ο ψευδο-Πλούταρχος, μάλιστα, γλαφυρότατος, επιστέφει τη συνωρίδα με τον άθλο της τυραννοκτονίας (350b). Πέρα από αυτούς, τα γεγονότα της Φυλής έχει πιθανόν κατά νου ο Δημοσθένης, όταν τους επικαλείται ως πρότυπα επιφανών δημόσιων ανδρών, και μάλιστα παραθέτοντάς τους τιμητικά δίπλα στον Αριστείδη (επ. 3.20). Το γεγονός ότι στον έπαινο της συνεισφοράς του Αρχίνου συμπίπτουν ο Αισχίνης και ο Δημοσθένης συνιστά ισχυρή ένδειξη της κρατούσας προφορικής παράδοσης, βαρύνουσα όμως είναι η μαρτυρία του πρώτου: ο πατέρας του, ο Ατρόμητος, εξορίστηκε ο ίδιος από τους Τριάκοντα και –μολονότι η χρονολογική τάξη στην αναδιήγηση του βίου του από τον ρήτορα εγείρει κάποια ερωτήματα– συγκαταγγήγαγεν τὸν δῆμον, συμμετείχε δηλαδή στις επιχειρήσεις που εκκίνησαν οι εβδομήντα στη Φυλή (2.78 και 147).¹⁶ Ο Δημοσθένης, μάλιστα, στον Κατὰ Τιμοκράτους, φτάνει να υπερτιμήσει τόσο τον ρόλο του Αρχίνου, του μετὰ γε τοὺς θεοὺς αἰτιωτάτου ὄντος τῆς καθόδου τῷ δήμῳ, ώστε

16. Βλ. Harris 1995, 22-23.

να παραλείψει ολωσδιόλου το όνομα του Θρασύβουλου (135). Ωστόσο, αυτή η εξεζητημένη υπερβολή δεν θα πρέπει να μας παραπλανήσει,¹⁷ καθώς ο ίδιος, μία περίπου δεκαετία αργότερα, στον *Περὶ τῆς παραπρεσβείας*, ως καταγαγόντα τὸν δῆμον κατονομάζει μόνο τον δημοτικὸν Θρασύβουλο, και εκεί λησμονεῖ ολωσδιόλου τον Αρχίνο (280). Ἐτσι και ο Αισχίνης, όταν κάποτε αναφέρεται στον Αρχίνο ως απλῶς «έναν» ἀπὸ τους καταγαγόντας, προφανῶς διατηρεῖ στη μνήμη του ἀκέραιο το οφειλόμενο σέβας προς τον ηρωισμό της πράξης του Θρασύβουλου και των ἄλλων, παραλείπει ὁμως, για τις ἀνάγκες εκεί του συγκεκριμένου επιχειρήματός του, να τους ονομάσει (3.187).

Μια ἐνδελεχέστερη εξέταση των χαρακτηρισμῶν προστάντες τοῦ δήμου και καταγαγόντες τὸν δῆμον οδηγεί στην επαλήθευση μιας ευδιάκριτης συνύφανσης με τη δημοκρατία, ὄχι ὁμως ἀπαραίτητα και της σύμπτωσης του πολιτικού στίγματος ἀνάμεσα στον Θρασύβουλο και τον Αρχίνο.¹⁸ Η πρώτη περίφραση κατεξοχὴν συνδέεται –χωρίς, αυτό, βέβαια, να ἀναιρεῖ τη δισημία του δῆμος– με το δημοκρατικὸ μέτωπο (λ.χ., στον Ηρ. 3.82 και τον Θουκ. 2.65.11). Η δεύτερη περίφραση, πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία, ἰσοδυναμεῖ με «ἀποκατάσταση της δημοκρατίας», και αυτό πιστοποιεῖ η χρήση της στον Ἰσοκράτη (7.16 και 19.306), τον Δημοσθένη (15.28, 19.277 και 19.280) και τον Αισχίνη (3.108, 187, 188, 190 και 208).¹⁹ Ωστόσο, στη συγκυρία του 403/2, η «δημοκρατία» νοηματοδοτεῖται κυρίως ἀπὸ την οξεία ἀντίστιξη προς το καθεστῶς της τυραννίδας και, συνεπῶς, κάθε επιμέρους λεπτολογία ως προς τα γνωρίσματά της καθίσταται ολότελα ἀμελητέα. Ενδεικτικὰ, σύμφωνα με την Ἀθηναίων πολιτείαν, οἱ ἀντιτιθέμενοι στην τυραννίδα διαιρούνταν τριμερῶς σε δημοτικούς που ἐπιθυμοῦσαν να διασώσουν τον δῆμον, ἐκείνους που ἐπεδίωκαν ὀλιγαρχία και, τέλος, τους οπαδούς της πατρίου πολιτείας· ο δῆμος φέρει ἐδῶ το περιεχόμενο της «δημοκρατίας», ρητὰ ὁμως ο Αρχίνος, ο προστάς τοῦ δήμου ἢ καταγαγὼν τὸν δῆμον, ὅπως τον ονομάζει ο Αισχίνης, κατατάσσεται ὄχι στην πρώτη ἀλλὰ την τρίτη μερίδα (34.3),²⁰ την ἴδια στιγμή που στο ἴδιο ὄνομα, της

17. Πρβλ. Buck 1998, 74 σημ. 6· ἐπίσης, Cloché 1915, 16 και σημ. 1.

18. *Contra*, λ.χ., Lehmann 1976, 278.

19. Πρβλ. Διόδ. Σ. 13.42.1· Διον. Αλ. Λυσ. 30· Ῥωμ. 6.68.1, 8.21.9, 9.27.2 και Πλούτ. Ἡθ. 349d.

20. Ἐτσι, σύμφωνα με τη διμερὴ διαίρεση του Διόδωρου Σικελιώτη, ὅσοι προέκριναν την τῶν πατέρων πολιτείαν συνέπιπταν, ὄχι με τους «μετριοπαθεῖς» ἢ τους ὀλιγαρχικούς, ἀλλὰ με την πλειονότητα των Αθηναίων, δηλαδή τους ἐπιθυμητὰς της δημοκρατίας (14.3.3). Βέβαια, αυτό δεν θα ἀπέκλειε ἀπὸ το μέτωπο ὁσων ἀποστρέφονταν

πατρίου πολιτείας, όμνυε, χωρίς ίχνος προσποίησης, και ο Θρασύβουλος (Διόδ. Σ. 14.32.6). Οι «κοινές» πεποιθήσεις αυτής ακριβώς της μερίδας, εάν όντως υπήρξαν ειδοποιό γνώρισμά της και όχι πόρισμα απαγωγής σε άτοπο έναντι των αντίστοιχων των υπόλοιπων ομάδων, παραμένουν ασαφείς. Γνωρίζουμε ότι επίκληση της πατρίου πολιτείας χαρακτηριζόταν από τόση χαλαρότητα ώστε να ερίζουν για την αυθεντικότητά της «μετριοπαθείς» με αισθητές ανάμεσα τους αποκλίσεις, που εκτείνονταν σε όλο το άνυσμα μιας ζυγκράσεως είτε της ολιγαρχίας είτε της δημοκρατίας με το αντίθετό τους.²¹

Εντέλει, προκειμένου να εικάσουμε κάποια εκλεκτική ροπή του Αρχίνου προς τον ένα ή τον άλλο πόλο, οι μοναδικές ενδείξεις που διαθέτουμε, πέρα από τις παρεμβάσεις του που αφορούν αποκλειστικά στην εφαρμογή των δι-αλύσεων, συνίστανται στην πρωτοβουλία του για τη μεταρρύθμιση του αλ-φαβήτου και τον αυταρχισμό του έναντι των κωμωδιογράφων. Αυτές, όμως, παραμένουν ερμητικά αδιαφανείς ως προς το ζήτημά μας.²² Όσον αφορά στη

την τυραννίδα και τους θιασώτες μιας ολιγαρχίας ευρείας αποδοχής· βλ. Sancho Rocher 2016β, 16 (πρβλ. 27). Πρβλ. παρακάτω, 100.

21. Βλ. Fuks 1953, 66 κεξ., Finley 1975 και Rhodes 2011, ιδιαίτερα σ. 19. Για το διά-στημα από το 411 έως το 403 π.Χ., βλ. Sancho Rocher 2007, 311-317· γενικότερα, για τα δυσδιάκριτα όρια μεταξύ των πολιτευμάτων, πρβλ. Simonton 2017, 4 σημ. 10, 30 και 41.

22. Ο Αριστοτέλης σώζει, επίσης, μια μομφή του Πλάτωνος, πιθανότατα του κωμωδι-ογράφου (Πλ., απ. 219 Kock· πρβλ. Ruhnken 1828, 327), η οποία στόχευε σε κάποιον Αρ-χίβιο, καταλογίζοντάς του ότι επιδεδώκεν εν τῇ πόλει τὸ όμολογεῖν πονηρούς εἶναι (Ῥητ. 1376a11-12)· τους στίχους αποκατέστησε ο Spengel (1828, 20) στη μορφή επιδεδώκεν όμολογεῖν εν τῇ πόλει | εἶναι πονηρούς. Το γεγονός ότι ο Αρχίβιος είναι άλλως αμάρτυρος οδήγησε τον Meineke (1839, 161 σημ. 90) να διορθώσει το όνομα σε «Αγύρριο», διόρθωση την οποία ανακάλεσε και αντικατέστησε –προφανώς σε αντιστοιχία προς τα Σχόλια στον Αρ. Βάτρ. 367– με «Αρχίνο» (Πλ., απ. 41 (692)). Έτσι ή αλλιώς, το περιεχόμενο της μομ-φής είναι γριφώδες, καθώς το πολύσημο επιδίδωμι μπορεί εδώ να συνδέεται με την ανε-ρυθρίαση ομολογία μιας επιδεινούμενης εξαχρείωσης των πολιτών (βλ. Coxe, Sandys 1877, 278 (15) και Grimaldi 1980, 330 (a11)), αλλά και, εναλλακτικά, με την καχυποψία που εγείρει η επιδεικτική επίδοσις (έτσι στον Cobet 1840, 198, με χαρακτηριστική παρα-πομπή σε λογοπαίγνιο στον Αθ. Δειπν. 4.67). Η πρώτη ερμηνεία θα αποκάλυπτε, πέρα από κάθε αμφιβολία, κάποιας λογής πολιτική υπαιτιότητα του Αρχίνου ως προς τη ριζο-σπαστικοποίηση ενός κλάσματος του δήμου, το οποίο συνηθέστατα συνδηλώνει η χρήση του πονηροί· η δεύτερη θα συνιστούσε έμμεση ένδειξη της οικονομικής επιφάνειάς του. Ωστόσο, η διόρθωση του Meineke (1839, 161 σημ. 90) υπήρξε απολύτως αυθαίρετη: στον

διακωμώδηση του Αρχίνου.²³ μολονότι η αρχική αιτία της αποσιωπάται, στα κίνητρα του αριστοφανικού ρήτορος θα μπορούσαμε ίσως να διαγνώσουμε όχι τόσο τη μνησικακία για τον τυχόν προσωπικό διασυρμό του όσο την ανυπόφορη οικονομική στενότητα της δραματικής τροπής του πολέμου μετά τη Σικελική εκστρατεία· επίσης, η σύμπλευσή του με τον Αγύρριο, γνωστό για τη διαρκή μέριμνά του υπέρ του δήμου (Δημ. 24.134), ίσως θα παρείχε μια εύγλωττη ένδειξη για τον κοινό προσανατολισμό τους στη διαχείριση του δημόσιου χρήματος, η χρονολόγηση όμως του συγκεκριμένου γεγονότος απέχει αισθητά από την αρχή της πολυσυζητημένης σταδιοδρομίας του Αγύρριου ως οικονομικού μεταρρυθμιστή.²⁴ Έτσι ή αλλιώς, η συμπερίληψη ενός προσώπου στην πινακοθήκη των σατιρικών υπαινιγμών του Αριστοφάνη και των ομότεχνών του δεν θα αρκούσε από μόνη της για τη διακρίβωση των πολιτικών πεποιθήσεών του.

Όσον αφορά πάλι στο αλφάβητο, ο βυζαντινός Μελάμπους –ή Διομήδης (;)–, υπομνηματιστής του Διονυσίου του Θρακός, αρύεται από τον Θεόπομπο (FGrHist 115 F 155) την πληροφορία ότι ο Αρχίνος εισήνεγκεν ψήφισμα ώστε οι γραμματοδιδάσκαλοι να εκπαιδεύουν τους μαθητές στα ιωνικά γράμματα (Comm. in Dion. Thr. *Artem Gramm.* 183, 17-9 Hilgard). Στο ίδιο γεγονός επανέρχονται, σε μια πανομοιότυπη ανάμεσά τους εγγραφή και με κοινή αφορμή ένα αριστοφανικό σκώμμα για τη συνήθη στους πολυγραμμάτους Σαμίους δερματοστιξία (Βαβυλ., απ. 2 Meineke = 64 Kock = 64 Edmonds), ο Φώτιος (Λεξ. Σ 61) και η Σούδα (s.v. *Σαμίων ὁ δῆμος*). Διευκρινίζουν, μάλιστα, ότι αυτό συνέβη (τοὺς... Ἀθηναίους ἔπεισε) ενόσω ήταν άρχων ο Ευκλείδης (403/2). Ο Armand D'Angour διαβλέπει στην καθιέρωση των ιωνικών συμβάσεων γραφής μια έκφραση ευαρέσκειας και ευγνωμοσύνης προς τους Σαμίους, και δεν παραλείπει να επισημάνει την πιθανή δυσφορία που το μέτρο διήγειρε στους συντηρητικούς κύκλους του ηγεμονικού, δημοκρατικού, παρελθόντος.²⁵ Γενικότερα, όμως, είναι εδώ ορατός ο κίνδυνος της υπερ-ερμηνείας των πολιτικών προθέσεων και σκοπιμοτήτων: στο μέτρο που ανάλογη πρόταση φαίνεται να είχε υποβληθεί παλαιότερα, πριν από το 427/6, η οποία όμως δεν είχε αίσια έκβαση,²⁶ μπορούμε

Αγύρριο αναζήτησε αρχικά έναν «turpissimum demagogum», ιδιότητα η οποία όντως συνάδει εδώ προς τα συμφραζόμενα, σε καμία όμως πηγή δεν αναγνωρίζουμε κάτι παρεμφερές για τον Αρχίνο.

23. Βλ. παραπάνω και σημ. 8-10.

24. Βλ., ιδιαίτερα, Sommerstein (1996, *ad loc.*), ο οποίος αποκλείει το ενδεχόμενο ανάμειξης του Αγύρριου.

25. D'Angour 1999, 123· πρβλ. 120-121, 125 και 128.

26. Βλ. D'Angour 1999, 114. Πρβλ. Ferrandini Troisi 2003, 26.

να αρκεστούμε απλώς και μόνο στη διαπίστωση ότι ο Αρχίνος υπήρξε φορέας του μεταρρυθμιστικού πνεύματος των χρόνων που ακολούθησαν την παλινόρθωση της δημοκρατίας. Και, ασφαλώς, ότι κινήθηκε από κάποιο προσωπικό ενδιαφέρον, απότοκο της εγγραμματοσύνης του.²⁷

Ας εστιάσουμε, λοιπόν, στις τέσσερις παρεμβάσεις του Αρχίνου στην πολιτική επικαιρότητα των χρόνων της μεταπολίτευσης του 403/2. Ανάμεσα στις δύο που καταγράφονται αποκλειστικά στην *Ἀθηναίων πολιτείαν*, η πρώτη αφορά στην επιβράχυνση της προθεσμίας απογραφής των δέκα ημερών, η οποία είχε τεθεί από τις διαλύσεις για όσους ολιγαρχικούς προτίθενταν να μετοικήσουν από την Αθήνα στην Ελευσίνα (40.1). Συγκεκριμένα, ο Αρχίνος φέρεται να διέβλεψε το μεγάλο πλήθος τους και, θέλοντας να τους συγκρατήσει έως *ἐθάρρησαν, ὑφείλε τὰς ὑπολοίπους ἡμέρας*. Ο τρόπος αυτής της λαθροχειρίας παραμένει μυστηριώδης, δεν αποκλείεται όμως ο Αρχίνος να εκμεταλλεύτηκε επιδέξια –και ακριβώς γι' αυτό χωρίς να ενοχλήσει την εγγυήτρια, και διαρκώς καχύποπτη, Σπάρτη– τη σύμπτωση της απογραφής με τον εορτασμό των Μυστηρίων.²⁸ Οπωσδήποτε, η ενέργειά του συνέβαλε στη συγκράτηση του πληθυσμού και, όσο πιο ολιγάνθρωπη, τόσο πιο εύαλπη στο μέλλον καθιστούσε την Ελευσίνα ως αποσχισμένο τμήμα της αθηναϊκής επικράτειας. Ωστόσο, θα πρέπει να αναζητηθούν ακριβέστερα αυτοί που, κατά κύριο λόγο και μεσοπρόθεσμα, επρόκειτο να ωφεληθούν. Η μετοίκηση στην Ελευσίνα μεγάλου αριθμού θιασωτών του αντιδραστικού, ολιγαρχικού, μετώπου θα σήμαινε δραματική εξασθένηση της παρουσίας του στη λαϊκή συνέλευση και, χωρίς αμφιβολία, θα σήμαινε όχι μόνο την αποποίηση πολιτικών δικαιωμάτων που οι διαλύσεις είχαν διαφυλάξει ακέραια για όλους τους Αθηναίους, πλην των πρωταίτιων του καθεστώτος των Τριάκοντα, αλλά και την εκχώρηση απειρίοστης κυριαρχίας στο αντίπαλο, δημοκρατικό αυτή τη φορά, μέτωπο. Η επιτυχής παρέμβαση του Αρχίνου απέκλεισε αυτό το ολέθριο, για το ολιγαρχικό μέτωπο, ενδεχόμενο.

Εξάλλου, εάν οι όροι των *διαλύσεων* έμελλε να είναι κατά γράμμα σεβαστοί και απαραβίαστοι, το αποτελεσματικότερο εχέγγυο για αυτό δεν θα μπορούσε να είναι μόνο η ομολογημένη καλή πίστη των υπέρμαχων της δημοκρατίας.

27. Πρβλ. σημ. 5.

28. Βλ., αναλυτικά, Αναστασιάδης 2006, 60-61 και 94-98· σε παραπλήσια κατεύθυνση, ως προς τη χρονική σύμπτωση της επιβράχυνσης με τα Μυστήρια, και η ερμηνεία της Shear (2011, 209-211). Για την κρατούσα άποψη, ότι δηλαδή ο Αρχίνος επιδίωξε απλώς να συγκρατήσει αριθμητικά τους δυνάμει απειλητικούς για την πόλη φυγάδες της Ελευσίνας, βλ., ενδεικτικά, Sancho Rocher 2004, 96.

Ασύγκριτα ουσιοδέστερη θα ήταν η ενεργή παρουσία στην πόλη μιας ικανής και συμπαγούς μερίδας του έκπτωτου σώματος των Τριών Χιλιάδων από τους ἐν τῷ ἄστει, η οποία θα έτρεφε άμεσο ενδιαφέρον και θα βρισκόταν σε διαρκή εγρήγορση για την ίδια τη δική της ασφάλεια. Ακριβώς μια τέτοια μερίδα πολιτών επρόκειτο να συγκροτήσουν όσοι ακούσια αποκλείσθηκαν από την απογραφή για μετοικεσία. Κοντολογίς, πέρα από τα άλλα προφανή παρεπόμενά της, η λαθροχειρία του Αρχίνου φαίνεται να αντιστάθμισε την απώλεια της ψυχραιμίας πολλών από όσους στελέχωσαν και υποστήριξαν την τρομοκρατία των τυράννων, αλλά και όσων την ανέχτηκαν υστερόβουλα αδιάφοροι και άπραγοι.

Η δεύτερη παρέμβαση του Αρχίνου αφορά στη γραφήν *παρανόμων*, με την οποία εγκάλεσε τον Θρασύβουλο για την πρότασή του να παραχωρηθεί η ιδιότητα του πολίτη σε όλους όσοι επέστρεψαν από τον Πειραιά, μολοντί ορισμένοι από αυτούς ήταν φανερώς δούλοι (Άθ. πολ. 40.2).²⁹ Στο μέτρο που αυτή η γραφή επανέρχεται, πέρα από την Άθηναίων πολιτείαν, σε αρκετές άλλες πηγές, μπορούμε να υποθέσουμε ότι προξένησε τη ζωηρότερη εντύπωση στους συγχρόνους της, καθώς στόχος ήταν ο κεντρικός ήρωας της αποκατάστασης της δημοκρατίας, δηλαδή ο Θρασύβουλος, και μια σύνθετη δικονομική διαδικασία ενεργοποιήθηκε για την κρίση της. Επιπλέον, στην έκβασή της εμπλεκόταν και ο Λυσίας, ο γιος του Κέφαλου, με διπλή μάλιστα ιδιότητα, του άμεσα ωφελούμενου αλλά και του συντάκτη ενός λόγου υπέρ του ψήφισματος ὃ ἐγράψατο Ἀρχίνος ([Πλούτ.] Βίοι δέκα ῥήτ. 836b).³⁰ Ο Αισχίνης, συγκεκριμένα, επικαλείται τη γραφήν ως λαμπρό δείγμα εκείνης της ακεραιότητας που, στο όνομα του κοινού συμφέροντος, επιβάλλει να καταγγέλλουν ακόμη και οί φίλοι τοὺς φίλους, και μάλιστα οι δικαστές να παραμένουν απαθείς μπροστά σε πρόσφατες και σπουδαίες ευεργεσίες των εναγόμενων (3.194-195). Μεταγενέστερα, ο ψευδο-Πλούταρχος πραγματεύεται πληρέστερα ορισμένες πτυχές των γεγονότων: κατά τη διάρκεια της λεγόμενης *ἀναρχίας* και πριν από την επώνυμη αρχή του Ευκλείδη (403/2),³¹ ο Θρασύβουλος εισηγήθηκε να παραχωρηθούν, σε ένδειξη τιμής και ευγνωμοσύνης για τη συνεισφορά του στον αγώνα κατά των Τριάκοντα, πολιτικά δικαιώματα στον Λυσία. Η καταγγελία του Αρχίνου στηρίχτηκε στο επιχείρημα ότι η πρόταση είχε εισαχθεί στην εκκλησία ἀπροβοδύλευτος, και έτσι, μολοντί είχε αρχικά υπερψηφιστεί από τον δήμο, έάλω το ψήφισμα (Βίοι

29. Βλ. Hansen 1974, 29-30 (4)· ενώπιον των Είκοσι, εικάζει ο Munn 2000, 257.

30. Βλ. Loening 1981, 281-282.

31. Για τη χρονολόγηση, πρβλ. Καραμούτσου-Τέζα 1990, 271 σημ. 4.

δέκα ῥήτ. 835b-836a = Λυσ., απ. 337 Thalheim = 52a Carey).³² Είναι απολύτως εύλογο ότι οι *Βίοι τῶν δέκα ῥητόρων* αναφέρονται στην ίδια εισήγηση του Θρασύβουλου, όπου και ο Αισχίνης, ακόμη κι εάν εδώ η αφήγηση εστιάζει αποκλειστικά στον Λυσία, καθώς θα ήταν ολότελα ανεξήγητο ο στρατηγός να έχει απομονώσει τον ρήτορα έναντι όλων εκείνων των ξένων στους οποίους είχε απευθύνει την υπόσχεση της *ισοτελείας* λίγο πριν από τη μάχη στη Μουνυχία (Ξεν. Έλλ. 2.4.25).³³

Ο Αισχίνης, εκθειάζοντας τη φιλονομία του Αρχίνου, ολισθαίνει στην απλοϊκότητα. Προφανώς παραβλέπει, ή ίσως δεν γνωρίζει, ότι λίγο αργότερα ο Αρχίνος δεν επέδειξε, όπως θα φανεί παρακάτω, τον ίδιο σχολαστικό ζήλο ως προς τη διαδικασία της εκτέλεσης ενός ανώνυμου «μνησικάκου». ³⁴ Επιπλέον, μολονότι και ο ίδιος χρονολογεί το γεγονός την περίοδο της *ἀναρχίας*, παρέβλεψε τη λεπτομέρεια που έχουν θησαυρίσει τα Σχόλια του, ότι δηλαδή οὐδέπω ἦν καθεσταμένη ἡ βουλὴ (Schol. in. Aesch. 3.195.5-6 Schultz = 3, 438a, 4-5 Dils [πρβλ. 438b, 7-8] = Λυσ., απ. 52c Carey)³⁵ και, συνεπώς, μόνον οριακά μπορούσε να νοηθεί το ἀπροβούλευτον ως υπαίτιο νομικό ελάττωμα. Εξάλλου, ο Αρχίνος όφειλε, προς επίρρωση της γραφῆς, να τεκμηριώσει σε αμιγῶς πολιτικό επίπεδο ότι η υπό κρίση πρόταση αντέβαινε στο κοινό συμφέρον.³⁶ Ως προς αυτό, το ευτελέστατο πρόστιμο της μίας δραχμῆς, το οποίο –όπως και πάλι μαθαίνουμε από τα Σχόλια– επέβαλαν οι *δικασταὶ αἰδεσθέντες* στον Θρασύβουλο,³⁷ φανερώνει,

32. Πρβλ. Λυσ., απ. 52b Carey και Φώτ. Βιβλ. 262, 490a1-7.

33. Πρβλ. Osborne, M.J. 1981-3, τόμ. II, 30 σημ. 77, Buck 1998, 85 σημ. 68 και Rhodes, Osborne 2003, 25. Πρβλ., όμως, Rhodes 1981, 476, αλλά και Whitehead 1984, 8.

34. Πρβλ. Cloché 1915, 453.

35. Πρβλ. ΡΟxy. 1800 (6+7), στ. i, 7-9 και Μάξ. Πλαν. Σχόλ. Έρμoy. 343, 15-16 Walz. Επίσης, Καραμούτσου-Τέζα 1990, 267 σημ. 2.

36. Βλ. Yunis 1988, 368-369 και 373· με αυτή την έννοια, η έκβαση της γραφῆς, όχι όμως λιγότερο και η αμφιθυμία των κρινόντων, αφορούσε κατ' επίφαση στη νομιμότητα της διαδικασίας, αλλά κατ' ουσίαν τον εισηγητή ή τους τιμώμενους (βλ. Hansen 1974, 63-65 και Rhodes 2010, 71).

37. Το ελάχιστο, επίσης συμβολικό, γνωστό στις πηγές μας πρόστιμο ανέρχεται στις εικοσιπέντε δραχμές (Υπ. Εύξ. 18)· βλ. Whitehead 2000, 213-214. Με την επιμέτρηση της ποινῆς (ἐν τῇ τιμῇσει παρελθών) συνδέεται η ρήση του Θρασύβουλου θανάτου... τιμῶμαι ὅτι ἀχαρίστους Ἀθηναίους ὄντας εὖ ἐποίησα (Schol. in Aeschin. 3.195.16-17 Schultz = 3, 438b, 9-10 Dils = Λυσ., απ. 52c Carey)· επισφαλώς, όμως, ο Munn (2000, 257) εικάζει ότι την ποινή της δραχμῆς πρότεινε ο ίδιος ο μηνυτής. Η ρήση εμφανίζεται παραλλαγμένη

αφενός, ότι το πλήγμα σε βάρος του εναγόμενου υπήρξε πολύ βαρύτερο στον πολιτικό συμβολισμό από ό,τι την πραγματική αξία του και, αφετέρου, ότι η πειθώ του ενάγοντος, ενώπιον ενός ακροατήριου που κλήθηκε να ανακαλέσει ό,τι προηγουμένως ο δήμος είχε ήδη κυρώσει, μάλλον υστέρησε στο πολιτικό σκέλος της υπόθεσης έναντι εκείνης στο τυπικό της.

Θα ήταν αφελές, έτσι ή αλλιώς, να δεχτούμε ότι η διάρρηξη των σχέσεων ανάμεσα στον Αρχίνο και τον Θρασύβουλο επήλθε μόλις σχεδόν την επαύριο του κοινού αγώνα και του αίσιου τέλους του, εάν δεν σοβούσε ήδη στα σχέδιά τους για την αποκατεστημένη δημοκρατία. Δύο επιγραφικά τεκμήρια, τα οποία όχι μόνο έχουν διεγείρει το ενδιαφέρον των νεότερων ερευνητών αλλά και έχουν προκαλέσει διχογνωμία ανάμεσά τους, ενδεχομένως φωτίζουν ορισμένες πτυχές αυτής της ρήξης. Το πρώτο αφορά σε μια επιγραφή όπου σώζονται τα σπαράγματα ενός ονομαστικού καταλόγου όσων κατέλαβαν –ή, ακριβέστερα, πολιορκήθηκαν– (σ)τη Φυλή, ενός επιγράμματος για την αρετή και τους κινδύνους του τολμήματός τους και, τέλος, ενός ψηφίσματος για τον άθλο τους (Raubitschek 1941 = SEG 28, 45, πρβλ. 62, 50). Τα ίχνη τεσσάρων στίχων του επιγράμματος συμπίπτουν πέρα από κάθε αμφιβολία με ένα επίγραμμα, το οποίο παραθέτει ολόκληρο ο Αισχίνης (3.190). Το ψήφισμα, από το οποίο με ασφάλεια αρχικά διαβάζονταν μόλις δέκα περίπου γράμματα, έχει ταυτιστεί με ψήφισμα που εισηγήθηκε ο Αρχίνος και μνημονεύει και πάλι ο Αισχίνης: σε καθέναν από τους «ήρωες της Φυλής» δόθηκαν λιγότερες από δέκα δραχμές για θυσίες και αναθήματα, συνολικά χίλιες δραχμές, και ένα στεφάνι ελιάς (187). Καθώς τα θραύσματα έχουν συμπληρωθεί από νέα ευρήματα, συμπεραίνεται σήμερα ότι η επιγραφή έχει αναθηματικό, και όχι τιμητικό, χαρακτήρα και προέρχεται από το βάθρο αγάλματος που αφιέρωσαν κοντά στο Μητρώο οι πρώτοι εβδομήντα συναγωνιστές του Θρασύβουλου. Επιβεβαιώνεται, επίσης, το όνομα του Αρχίνου ως εισηγητή του ψηφίσματος (42: Ἀρ[χίνος εἶπε). Τέλος, και αυτό είναι το κρίσιμότερο, η χρονολόγησή του μετατίθεται από το 403/2, όπως αρχικά είχε εκτιμηθεί, στο 401/0 (Μαλούχου [2014] = SEG 62, 50).³⁸

στον Μάξιμο Πλανούδη, ως αυτοσαρκασμός, ειπωμένη προφανώς μετά την έκδοση της απόφασης (Σχολ. Έρμoy. 343.16-17 Walz)· την ίδια αποδίδει στον Κέφαλο, πατέρα του Λυσία, ο Ιωάννης Τζέτζης (Χιλ. 5.34.997-998).

38. Μαλούχου [2014], 126-127, 132-135 και 137· επίσης, 2015, 94-96. Για μια σχετικά υψηλότερη χρονολόγηση, μετά τη θητεία Πυθόδωρου και ενόσω δεν είχε ακόμη εγκατασταθεί νόμιμος διάδοχός του, πρβλ. Hereward 1952, 112-113.

Η χαμηλότερη αυτή χρονολόγηση, μετά τις νέες αναγνώσεις και τη μερική συμπλήρωση Ξεναίνετ]ος ἤρχεν (αντί [Εὐκλείδης ἤρχε]), συμπίπτει με εκείνη ενός ψηφίσματος για τους ξένους που συνκατῆλθον από τη Φυλή, συμμετείχαν στην κἀθοδον στον Πειραιά ή συμπολέμησαν στη Μουνυχία (IG II² 10 + 2403 = Rhodes, Osborne 2003, αρ. 4). Μολονότι το ψήφισμα εγείρει πολλαπλά ερωτήματα ως προς τις κατηγορίες των τιμωμένων και το εύρος των προνομίων που παραχωρούνταν σε καθεμιά από αυτές, δηλαδή της πολιτείας ή της ἰσοτελείας, στη θέση του εισηγητή συμπληρώνεται εύλογα το όνομα του Θρασύβουλου³⁹ και, έτσι ή αλλιώς, το περιεχόμενό του επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι, παρά τη χρονική καθυστέρηση δύο ετών,⁴⁰ η πρότασή του που είχε προσκρούσει στη γραφήν του Αρχίνου επανήλθε, με επιτυχία αυτή τη φορά, στη βουλή και τον δήμο. Και μάλιστα, από ορισμένα σωζόμενα ονόματα φαίνεται ότι εντέλει δεν εξαιρέθηκαν ως προς τα προνόμια –έστω και περιστέλλοντάς τα σε σύγκριση με την προηγούμενη απόπειρα– ακόμη και απελεύθεροι ή δούλοι,⁴¹ δηλαδή οι

39. Osborne, M.J. 1981-3, αρ. D6, στ. 3-4 (πρβλ. Whitehead 1977, 157) και, για την ταύτιση του εισηγητή, τόμ. II, 32. *Contra*, ο Mathieu (1927, 93-94, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία) θεώρησε πιθανότερο κάποιον προσκείμενο στο «parti modéré» του Αρχίνου (πρβλ. Körte 1900, 394 και 396)· επιφυλακτικοί οι Kolbe (1921, 247), Loening (pace Mathieu 1981, 290) και Harding (1987, 176). Η εικασία ότι εισηγητής του ψηφίσματος υπήρξε ο Αρχίνος, με βάση την εσφαλμένη πεποίθηση –ήδη στους Ziebarth (1898, 28) και Prott (1900, 35), αλλά και τον Tod (1948, 10-11)– ότι επρόκειτο για το ψήφισμα που μνημονεύει ο Αισχίνης (3.187), οδήγησε σε μια άστοχη αξιολόγηση της δράσης του, όπως στον Hignett (1952, 297)· πρβλ. Osborne, M.J. 1981-3, τόμ. II, 30-31. Από την άλλη πλευρά, αδύναμη φαίνεται η εικασία της Καραμούτσου-Τέζα (1990, 266 και σημ. 6, 271), αναπτύσσοντας μια σκέψη του Raubitschek (1941, 286), ότι η επιγραφή συνίσταται σε μια εσπευσμένη χάραξη του ακυρωθέντος ψηφίσματος του Θρασύβουλου (βλ. Krentz 1980, 298 σημ. 2· Osborne, M.J. 1981-3, τόμ. II, 31-32· Loening 1981, 290 σημ. 35· Whitehead 1984, 9· Dössel 2003, 129 σημ. 183). Τα δεδομένα και την ερμηνεία τους πραγματεύεται στο σύνολό τους ο Adak 2003, 184-192.

40. Ωστόσο, ο Krentz (1980, 299-300), όπως και άλλοι, στο μέτρο που θεωρεί απίθανο το ενδεχόμενο να μεσολάβησε τόσο διάστημα μέχρι την επανεισαγωγή της πρότασης (πρβλ. Raubitschek 1941, 286), χρονολογεί το ψήφισμα το 403/2: Εὐκλείδης - -]ος ἤρχε αντί Ξεναίνετ]ος ἤρχε.

41. Γῆρυς (στήλη iii, στ. 13), Κνίψ (vi, 55), Ἀδδης (60), Ἰδύης (62), Ψάμμυς (vii, 5) και Ἑγερσις (6). Πρβλ. Hereward 1952, 115-117, αλλά και Jameson 1978, 134-135· την

φανερῶς δούλοι της Ἀθηναίων πολιτείας. Επίσης, για τον βασανισμένο Λυσία, ο οποίος γνωρίζουμε ότι έζησε στην Αθήνα ως ισοτελής μέχρι τον θάνατό του, πιθανόν αυτό ακριβώς το ψήφισμα να ανακούφιζε κάπως, παραχωρώντας του μάλιστα το δικαίωμα αυτοπρόσωπης αγόρευσης ενώπιον των δικαστηρίων, την παλαιότερη απογοήτευσή του.⁴²

Εάν διασταυρώσουμε τα δύο τεκμήρια, προκύπτει ότι ο Θρασύβουλος δεν εγκατέλειψε την υπόθεση των ξένων, ενόσω η βουλή μοχλούσε –όπως αναφέρει ο Αισχίνης (3.187)– να καταρτίσει έναν εμπεριστατωμένο κατάλογο όσων γνήσιων Αθηναίων πράγματι δικαιούνταν τα εύσημα της εκδίωξης των Τριάκοντα, ξεδιαλέγοντάς τους επιμελώς ανάμεσα σε πολλούς που είχαν σπεύσει να καυχηθούν για τη δήθεν συμμετοχή τους. Όταν, μετά την επανενσωμάτωση της σχισματικής πόλης της Ελευσίνας,⁴³ τα δύο ψηφίσματα τέθηκαν στην κρίση της εκκλησίας –ίσως εκείνο για τους Αθηναίους πριν από το αντίστοιχο για τους ξένους–,⁴⁴ είχε ήδη μεσολαβήσει ικανό χρονικό διάστημα, ωστόσο δεν έχουμε λόγους να υποθέσουμε ότι αυτό υπήρξε ικανό ώστε οι σχέσεις ανάμεσα στον Θρασύβουλο και τον Αρχίνο να εξομαλυνθούν. Ούτε, όμως, η εικασία ότι ο Αρχίνος είχε πλέον υποσκελίσει κατά κράτος την επιρροή του Θρασύβουλου είναι πειστική.⁴⁵ Το ψήφισμα του δεύτερου, κατά την περίοδο της ἀναρχίας, είχε ήδη άπαξ κυρωθεί από την πλειονοψηφία του δήμου (ἐκύρωσε τὴν δωρεάν) ([Πλούτ.] Βίοι δέκα ῥητ. 835f = Λυσ., απ. 52a-b Carey, και Φώτ. Βιβλ. 262, 490a3), γεγονός το οποίο ενίοτε οι μελετητές –ανάμεσά τους και η Nicole Loraux⁴⁶– επιτίθεται παρασιωπούν· μολοντί είχε ανασταλεί η

υπόθεση ότι οι τιμώμενοι φέρουν όλοι ανεξάρτητα την ιδιότητα του δούλου υποστήριξε ο Harding 1987.

42. Βλ. Kolbe 1921, 248· Loening 1981, 289-292· πρβλ., όμως, Philips 2008, 154. Βλ., επίσης, σημ. 56.

43. Εύλογα ο Cloché (1917, 403-408) υποστήριξε ότι οι ωφελούμενοι ξένοι θα μπορούσαν να αντισταθμίσουν στο πολιτικό ισοζύγιο τους επανακάμψαντες ολιγαρχικούς της Ελευσίνας, (πρβλ. Mathieu 1927, 93-94 και σημ. 6· Loening 1981, 293)· πάντως, η εκτίμησή του εδραζόταν στην πεποίθηση ότι σε όλους ανεξάρτητα παραχωρήθηκαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα.

44. Βλ. Μαλούχου [2014], 137-138.

45. Βλ., λ.χ., στον Cloché (1915, 18 και 166 σημ. 2) και, με αντιφατικό τρόπο, στον Buck (1998, 84 και 86). Αντίθετα, ο Sealey (1956, 181) συγκαταλέγει τον Αρχίνο ανάμεσα στους «comparatively unimportant men» που έδρασαν την περίοδο 403-395 π.Χ.

46. Loraux [1981], 202.

ισχύς του έως ότου καταπέσει οριστικά κατά την εκδίκαση της γραφής, είναι απολύτως φυσικό ο Θρασύβουλος να αναζήτησε τώρα στην ίδια εκείνη πλειονοψηφία την επιδοκιμασία και της ανανεωμένης πρωτοβουλίας του.

Η εκλεκτική μέριμνα για τα συμφέροντα των ξένων έναντι εκείνης για την ανταμοιβή των αθηναίων προμάχων της δημοκρατίας συνυφαίνεται με το αντικείμενο μιας μείζονος πολιτικής τριβής. Το ψήφισμα του Θεοζοτίδη, χάρη στο οποίο η πόλη αναλάμβανε τη φροντίδα των ορφανών του δημοκρατικού μετώπου, ειδικότερα των θυμάτων ανάμεσα στους Αθηναίους και οπωσδήποτε όχι τους ξένους (Stroud 1971 = SEG 28, 46), προκάλεσε την αντίδραση –στην προκείμενη περίπτωση, ως λογογράφου– του Λυσία, ίσως και πάλι μέσω γραφής παρανόμων⁴⁷ ή προβολής (*PHibeh* 1, 14 = απ. 128-150 Carey), και ο αντίλογος του αφορούσε στα νόθα ή υιοθετημένα τέκνα. Πρόκειται για μια περίπτωση, σε κάποιο βαθμό, αντίστροφη εκείνης της πρώτης πρότασης του Θρασύβουλου. Μολονότι δεν έχουμε λόγους να αμφισβητήσουμε τη δημοκρατική προσήλωση του Θεοζοτίδη,⁴⁸ και σφαλώς με κανένα τρόπο του Λυσία, η διαμάχη ανάμεσά τους φανερώνει πόσο η αντιπαράθεση γύρω από την αποκλειστικότητα ή μη των πολιτικών προνομίων, δηλαδή γύρω από την περιφρούρηση ή τη χαλάρωση των στεγανών του πολιτικού σώματος, υπήρξε οξεία.⁴⁹ Εξάλλου, μόλις κατά το πρόσφατο παρελθόν, οι μέτοικοι είχαν βρεθεί στο στόχαστρο των Τριάκοντα⁵⁰ και, βέβαια, αυτό συνδέεται με τη συνήθη κατ' ευφημισμόν σώφρονα επιφυλακτικότητα, κατ' ουσίαν δε την εχθρότητα, των ολιγαρχικών κύκλων απέναντί τους.⁵¹ Γενικότερα, όμως, ο φόβος για τον διαμοιρασμό των προνομίων που απολάμβαναν οι γνήσιοι πολίτες ήταν εύλογο να τέμνει όλες τις μερίδες των Αθηναίων, ανεξάρτητα από τις πολιτικές προτιμήσεις της καθεμιάς, και αυτός εκδηλώθηκε με την επαναφορά σε πλήρη ισχύ, το 403/2, των όρων της πολιτογράφησης που είχε πολύ παλαιότερα θεσπίσει ο Περικλής.⁵²

47. Hansen 1974, 30 (5).

48. Βλ. και Todd 2000, 384.

49. Συνοπτικά, για τα τεκμήρια σε σχέση προς τους ξένους, βλ. Ostwald 1986, 505-509 και, πιο πρόσφατα, Kears 2013, 163-166. Πάντως, ο Hignett (1952, 296), έχοντας υπόψη αποκλειστικά τον αντίλογο του Λυσία, απέδωσε τους περιορισμούς που διαλαμβάνει το ψήφισμα του Θεοζοτίδη σε οικονομική δυσπραγία· πρβλ. και Stroud 1971, 298.

50. Λυσ. 12.6, Ξεν. Έλλ. 2.3.41 και Διόδ. Σ. 14.5.6.

51. Βλ. Whitehead 1977, 154-159· Munn 2000, 255-256, 258-261.

52. Βλ. Harrison 1969, 25-26· τις πηγές πραγματεύεται και η Blok 2009, 142-143 (πρβλ. 2017, 28, 48-49).

Ακόμη κι εάν, όπως υποστήριξε η Martha Taylor, πρόθεση του Αρχίνου δεν ήταν να απαξιώσει ολωσδιόλου και αδιάκριτα την ομολογημένη –όπως φανερώνει και η δημόσια ταφή των πεσόντων ([Λυσ.] 2.66)– συνεισφορά μη Αθηναίων στην αποτίναξη της τυραννίδας,⁵³ η αντίθεσή του στην πολιτογράφηση ξένων αξιολογείται κατά κύριο λόγο, και ορθά, με γνώμονα τη συμβολική διάστασή της ως προς την επικράτηση μιας ριζοσπαστικής ή μιας «μετριοπαθούς» αντίληψης για τη δημοκρατία.⁵⁴ Ωστόσο, έχει και η ψυχρή σιωπή των αριθμών το δικό της δικαίωμα στην αλήθεια. Ανεξάρτητα από την τροποποιημένη μορφή, με την οποία οριστικά εγκρίθηκε και σώζεται το ψήφισμα για τους ξένους, η αρχική πρόταση του Θρασύβουλου, όπως σαφώς λέγεται στην Αθηναίων πολιτείαν, αφορούσε σε όλους τους συνελθόντας από τον Πειραιά (40.2: μετεδίδου τῆς πολιτείας πᾶσι τοῖς ἐκ Πειραιῶς συνελθοῦσι). Το πλήθος των εγγραφών στους στοίχους του ψηφίσματος ανέρχεται περίπου στις 920 έως 960 (σώζονται, ακέραιες ή ίχνη τους, λιγότερες από εκατό).⁵⁵ Συνεπώς, μολονότι τελικά παραχωρήθηκαν πολιτικά δικαιώματα μόνο σε περίπου εβδομήντα ή ενενήντα ξένους –ίσως, όμως, και σε όλους ανεξαίρετα–,⁵⁶ στην ευόδωση ή μη της γραφῆς παρανόμων του Αρχίνου διακυβευόταν το πολιτικό καθεστώς περίπου χιλίων ανδρών. Με δεδομένο το πλήθος των 6.000 που θεωρούνταν επαρκές για να αντιπροσωπεύσει το σύνολο των Αθηναίων στις συνήθεις συνεδριάσεις της εκκλησίας και τις κρισιμότερες αποφάσεις της,⁵⁷ και πολύ περισσότερο το πλήθος των 501 ή 1.001 πολιτών για να επανδρώσει επιμέρους όργανα του κράτους, όπως το σώμα των νομοθετών, ο αριθμός αυτός δεν θα ήταν διόλου

53. Taylor 2002, 388, 390, 396. Έτσι, το ψήφισμα του Αρχίνου πιθανότατα περιλάμβανε και τα ονόματα περίπου σαράντα (;) μη Αθηναίων (βλ. Taylor 2002, 396· Osborne, M.J. 1981-3, τόμ. II, 30). Σε ανάλογη κατεύθυνση και ο Mathieu (1927, 94· πρβλ. σημ. 39)· επίσης, Shear 2011, 312.

54. Βλ., λ.χ., Dorjahn 1946, 38.

55. Osborne, M.J. 1981-3, τόμ. II, 35-42· Rhodes, Osborne 2003, 25-26· 1.200, κατά τον Krentz (1980, 305).

56. Whitehead 1984· *contra*, Krentz 1986, 204. Όσον αφορά στον Λυσία, ο λόγος για τον οποίο δεν του αποδόθηκαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα (βλ., λ.χ., στον Whitehead 1984, 8) θα πρέπει μάλλον να αναζητηθεί στο στιβαρό επιχείρημα του Körte (1900, 397), αλλά και του Feyl (1945, 158-159), ότι η σημαντική και γενναιόδωρη συμβολή του στην επανόρθωση της δημοκρατίας δεν ήταν επαρκής για να αναπληρώσει την απουσία του από την ένοπλη δράση στη Φυλή· πρβλ. Munn 2000, 258.

57. Βλ. Hansen 1976β.

ευκαταφρόνητος ως δεξαμενή ψηφοφόρων και υποψήφιων για τις κληρωτές αρχές ή λειτουργίες του κράτους. Έτσι, φαίνεται να συναρμολόγονται ικανοποιητικά ανάμεσά τους δύο από τις ενέργειες του Αρχίνου. Ο αποκλεισμός μιας σχετικά συμπαγούς ομάδας νεοπροσήλυτων πολιτών, που προφανώς θα είχαν εφεξής κάθε λόγο να εκφράζουν την αφοσίωσή τους στον Θρασύβουλο για τη γενναία και αμέριστη εύνοιά του,⁵⁸ θα πρέπει να σταθμιστεί έναντι είτε της πιθανολογούμενης αποψίλωσης των υποστηρικτών του παραδοσιακά ολιγαρχικού μετώπου, λόγω της μετοικεσίας στην Ελευσίνα, είτε της μειωμένης συμμετοχής και επιρροής τους, λόγω της αβεβαιότητας των καιρών και του κατακερματισμού των πολιτικών ομάδων. Με άλλα λόγια, ο Αρχίνος, χάρη στην επιβράχυνση της προθεσμίας απογραφής για τη μετοικεσία, είχε ήδη επιτυχώς αποτρέψει την αριθμητική συρρίκνωση του ολιγαρχικού μετώπου· εκείνο το εγχείρημά του, εάν εντέλει πολιτογραφούνταν οι ξένοι, μάλλον θα απέβαινε μάταιο.⁵⁹ Στο μέτρο που εδώ αρμόζει στον Αρχίνο ένα εγκώμιο, αυτό δεν θα έπρεπε να τιμά τόσο την ισορροπητική δεξιολογία και τη «μετριοπάθειά» του όσο τις λαμπρές επιδόσεις του στη λογιστική της δημοκρατικής διαβούλευσης.

Η τρίτη παρέμβασή του στην επικαιρότητα συνίσταται στην εφαρμογή της *ἀπαγωγῆς (ἀπαγωγών)*⁶⁰ σε βάρος ενός πολίτη που *ἤρξατο... μνησικακεῖν*.⁶¹ Ο

58. Πρβλ. Ostwald 1986, 504, Strauss 1986, 96 και Dössel 2003, 128 και 144.

59. Πρβλ. Wolpert 2002, 42-43.

60. Βλ. Hansen 1976a, 32 και 126-127· ως προς την *ἀπαγωγήν*, πρβλ. τον ετήσιο όρκο των βουλευτών στον Ανδοκίδη (1, 91).

61. Σε αντίθεση προς τον Carawan (2002, 3-5), ο οποίος υποστήριξε ότι το τεχνικό περιεχόμενο του [μὴ] *μνησικακεῖν* αφορούσε σε όσους είχε παλαιότερα επιβληθεί η ποινή της *ἀτιμίας*, υιοθετείται εδώ η ευρύτερη ερμηνεία του Joyce (2008, 512-514, 515 σημ. 36-37, 517) ως ενός «blanket measure» για την αποφυγή εκδικητικών διώξεων και άσκησης βίας σε βάρος των ἐν τῷ ἄστει (πρβλ. και Carawan 2012, 571)· ωστόσο, ελάχιστα πειστικός είναι ο ισχυρισμός ότι οι αρχικές διαπραγματεύσεις για τη συμφιλίωση «may have said little or nothing about ‘forgetting the past’» και η εν λόγω ρήτρα θα μπορούσε απλώς να είναι ένα «additional measure» (Joyce 2015, 27): οι δι-αλύσεις θα ήταν αδιανόητες χωρίς, κατεξοχήν, την παροχή εγγυήσεων για την ασφαλή παραμονή των ἐν τῷ ἄστει στην πόλη, ενώ τη διευθέτηση του καθεστώτος της σχισματικής Ελευσίνας οφείλουμε να θεωρήσουμε, όχι ως κοινή προτεραιότητα των διαπραγματευτών, αλλά αποκλειστικά ως δικλείδα διαφυγής για τους αμετανόητους. Εξάλλου, ακόμη κι εάν αναγνωρίσουμε στο μὴ *μνησικακεῖν* την «πρακτική διάσταση»

Αρχίνος –άγνωστο εάν την ιδιότητά του ως απλού πολίτη ενίσχυε το κύρος κάποιου αξιώματος– τον οδήγησε στη βουλή και έπεισε τους παριστάμενους να τον εκτελέσουν δίχως δίκη (ἄκριτον). Η «καταδίκη» του, ισχυρίστηκε, θα παραδειγματίζε όλους τους Αθηναίους να τηρήσουν τους όρκους των διαλύσεων, ενώ η απαλλαγή του θα ισοδυναμούσε σιωπηρά με «προτροπή (προτρέψειν)» να τον μιμηθούν και άλλοι στην παραβίασή τους (Αθ. πολ. 40.2). Επρόκειτο για μια πράξη κορυφαίου συμβολισμού, της οποίας τις περισσότερες ζοφερές πτυχές ανέδειξε ήδη το 1920 ο Paul Cloché,⁶² η έρευνα όμως επιμένει κάποιες φορές πεισματικά να αγνοεί. Πρώτον, ο Αρχίνος «επέλεξε» –στο μέτρο που, αμέσως μετά τη νικηφόρα επιστροφή των δημοκρατικών στην πόλη, πολλοί άλλοι εκθύμως θα προτίθενταν να αναμοχλεύσουν ποικιλότροπα τα πάθη του παρελθόντος– έναν από τους κατεγλυθότας,⁶³ έναν δηλαδή από τους πρωτεργάτες του κοινού αγώνα, αυτούς ακριβώς τους «ήρωες της Φυλής» που λίγο αργότερα έμελλε να τιμήσει ο δήμος με το γνωστό ψήφισμά του. Δεύτερο, ρητά ο Αρχίνος απαίτησε από τους βουλευτές να αποφύγουν τη βάσανο του δικαστηρίου και να επιβάλουν την καταδίκη υπερβαίνοντας τις αρμοδιότητές

της μη αναψηλάφησης διαφορών που οριστικά διευθετούνταν μέσω των διαλύσεων (Carawan 2012, 575), η διήγηση της Αθηναίων πολιτείας μάλλον ενισχύει την εντύπωση ότι η διεξοδική κατάδειξη του αξιοποιούνου χαρακτήρα των πράξεων του ανώνυμου «μνησίκακου» ήταν δυσχερής, ή έστω δευτερεύουσα, και έτσι κατανοούμε πληρέστερα και τη χωρίς δίκη εκτέλεσή του. Σε κάθε περίπτωση, η νομοτεχνική αρτιότητα των διαλύσεων απείχε πολύ από ό,τι η σύγχρονη έρευνα συχνά θεωρεί δεδομένη (βλ. Loening 1987, 29 και Αναστασιάδης 2006, 66-67 και 74-75) και η κύρια μέριμνά τους μάλλον εστίαζε στην παροχή εγγυήσεων για τους ολιγαρχικούς (βλ. Canavaro 2015, 226). Συνεπώς, εκείνες τις πρώτες και κρίσιμες ημέρες, ακόμη και απλώς η δημόσια κακολογία ή η ενεργοποίηση διαδικασιών έγκλησης (όπως στον Cloché 1915, 298 σημ. 2) –και όχι απαραίτητα η αυτοδικία, όπως υπέθεσε για τον «μνησίκακο» ο Carawan (2002, 10), μάλλον παραβλέποντας την ακριβή διατύπωση ἤρξατο...– θα μπορούσαν να θεωρηθούν υπαίτιες διασάλευσης της εύθραυστης κοινωνικής ειρήνης. Για την ποινή του θανάτου, βλ. σημ. 65.

62. Cloché 1920, 9-13 και 27-28.

63. Στα συγκεκριμένα συμφραζόμενα, το κατέρχομαι αναφέρεται στους από Φυλής (Αθ. πολ. 38.3, Λυσ. 49.63, 52.4, απ. 52c Carey, Αισχίν. 2.176, Schol. in Aeschin. 3.195.2 Schultz = 438a Dilts και Schol. in Ar. Plut. 1146 Dübner = 1146a Chantry)· άπαξ στους ἐκ τοῦ Πειραιῶς (Δίων Κ. Ῥωμ. 44.20.5). Πρβλ. και IG II² 10, a, 5.

τους (ἄκριτον)⁶⁴ μολονότι πιθανόν οι διαλύσεις δεν προνοούσαν ενδελεχώς για την ποινική διαδικασία σε βάρος των παραβατών, η προσαγωγή στη βουλή, προκειμένου αυτή να επιβάλει χωρίς δίκη κεφαλικό και τελεσίδικο κολασμό, είναι –τουλάχιστον υπό συνθήκες πολιτειακής ομαλότητας– ολότελα ανοίκεια στην αθηναϊκή δικονομία της εποχής, όπως η ίδια η Ἀθηναίων πολιτεία πιστοποιεί (45.1). Προφανώς, ο Αρχίνος γνώριζε ότι ένα όργανο κληρωτών ενόρκων, στο οποίο θα περίσσευαν πολίτες με νωπά τα τραύματα της τυραννίδας, θα επιδείκνυε, εάν όχι συμπάθεια, πάντως επιείκεια προς τον εγκαλούμενο, θα εκάμπετο ίσως από την απολογία του και, τότε, η ἐγκληση θα απέληγε σε ένα μη αναστρέψιμο, χλιαρό ως προς τον παραδειγματικό αντίκτυπό του, δικαστικό προηγούμενο. Εξάλλου, ακόμη και το μέτρο της παραγραφῆς, το οποίο ο ίδιος ο Αρχίνος εισηγήθηκε την ίδια περίοδο, προέβλεπε σε βάρος όποιου είχε αποδεδειγμένα «μνησικακήσει» την καταβολή χρηματικού προστίμου, ίσως και τη δίωξη επιορκίας, πάντως όχι την ποινή του θανάτου (Ισοκ. 18.2· βλ. παρακάτω).⁶⁵ Τρίτον, επικαλέστηκε με έμφαση τον κίνδυνο εξάπλωσης της παραβατικότητας έναντι των όρων της αμνηστίας, μολονότι καμία πηγή δεν επιτρέπει την υπόνοια ότι κάτι τέτοιο διαφαινόταν στις προθέσεις του δημοκρατικού μετώπου, ιδιαίτερα εάν λάβουμε υπόψη την ἐκκληση του ίδιου του Θρασύβουλου να τηρηθούν όσα το ίδιο συνομολόγησε κατά τις διαλύσεις (Ξεν. Έλλ. 2.4.42· πρβλ. Λυσ. 25.28, Αισχίν. 2.176 και Κορν. Νέπως *Thras.* 3.3).⁶⁶

64. Βλ. Rhodes 1981, 477. Διφορούμενη η υπεκφυγή του Dorjahn ότι «this can hardly be taken in a strict, literal sense» (1946, 37)· αλλά και ο Hansen (1976a, 127) φέρεται επιφυλακτικός ως προς την ακριβή, οριακή ή μη, φύση της παρανομίας. Κατηγορηματικός ο Philips 2008, 149.

65. Ο Cahloun (1918, 183-184) παρατήρησε ότι, σε σύγκριση προς την ελαφρότητα της ἐπωδελίας σε περίπτωση παραγραφῆς, η έσχατη ποινή σε βάρος του ανώνυμου «μνησικάκου» εμφανίζεται απόλυτα ασύμμετρη και εξωπραγματική· συνεπώς, η ἐπωδελία δεν θα μπορούσε να δικαιολογηθεί παρά μόνο εάν η παραγραφὴ ίσχυε αποκλειστικά για ιδιωτικές αντιδικίες. Αντίστροφα, η ίδια παρατήρηση επιτρέπει να υποθέσουμε ότι το αμάρτημα του «μνησικάκου» αφορούσε σε κάποια δημόσια υπόθεση, ίσως όχι ελάσσονα ως προς τον πολιτικό χαρακτήρα της. Εξάλλου, η εκδίκαση ιδιωτικών διαφορών είχε ανασταλεί και εκκίνησε εκ νέου το 401/0 (βλ. MacDowell 1971, 267).

66. Ορθά ο Meyer (1902, 219) επισήμανε ότι ο Νέπως αποδίδει στον Θρασύβουλο ενέργειες που, σύμφωνα με τη γενικότερη εικόνα από άλλες πηγές, μάλλον συνάδουν στη δράση του Αρχίνου.

Ο Αρχίνος, μάλιστα, δεν πιθανολόγησε αυτόν τον κίνδυνο ως ένα τυχόν ανεξέλεγκτο ενδεχόμενο αλλά τον προέγνωσε ως ορατή, επερχόμενη και άφευκτη εξέλιξη των πραγμάτων.

Με άλλα λόγια, φαίνεται ότι ο ίδιος σκηνοθέτησε ενώπιον της βουλής το τοπίο ενός εκβιασμού, έναντι του οποίου η απόκριση των μελών της θα διατράνωνε με περίοπτο τρόπο την ειλικρινή ή μη προσήλωση στα υπεσχημένα των δημοκρατικών φυγάδων που είχαν μόλις επανακάμψει στην κοινή κοιτίδα. Έτσι, το δίλημμα του Αρχίνου «να δείξουν τώρα εάν επιθυμούν [ή όχι] να σώσουν τη δημοκρατία (δείξουσιν, εἰ δημοκρατίαν θούλονται σῶζειν)» εσφαλμένα νοείται ως δήλωση κάποιας προσωπικής φλογερής πίστης στο πολίτευμα, και μάλλον θα έπρεπε να εκληφθεί ως μια έσχατη δοκιμασία που απέβλεπε να εξωθήσει τους βουλευτές, εάν αρνούνταν να συμμορφωθούν προς ό,τι καλούνταν εκ του αξιώματός τους να διαφυλάξουν, σε ηθικό αδιέξοδο. Ατυχώς, σύγρησαν σε αυτή την περίπτωση οι, έστω μοναχικές, φωνές ενός Σωκράτη ή ενός Ευρυπτόλεμου· και ίσως γι' αυτό, εντέλει, προκλητικά και με ατιμωτικό τρόπο, η βουλή παρέβλεψε το γράμμα, και όχι μόνο, της νομιμότητας.

Η Αθηναίων πολιτεία, στο απερίφραστο εγκώμιο του Αρχίνου (40.2: *δοκεῖ...*⁶⁷ *πολιτεύεσθαι καλῶς Ἀρχίνος*), καταγράφει σε χρονολογική τάξη την επιβράχυνση της προθεσμίας, τη γραφήν παρανόμων κατά του Θρασύβουλου και την εκτέλεση του ανώνυμου, αποδιοπομπαίου, «μνησίκακου» πολίτη. Κρίνοντας από το αποτέλεσμα, δηλαδή από το γεγονός –εάν όχι αναληθές, τουλάχιστον συζητήσιμο– ότι έκτοτε οὐδείς πώποτε ὕστερον ἐμνησιμάχησεν, σιωπηρά θεωρεί επιβεβλημένη την εκτέλεση και εξυψώνει τον Αρχίνο σε πρωταίτιο όσων κάλλιστα και πολιτικώτατα διευθέτησαν στο εξής οι Αθηναίοι, με αποκλειστικό γνώμονά τους την ομόνοια (3). Έτσι, όμως, διαγιγνώσκει εσφαλμένα τον βαθμό συμπληρωματικότητας ανάμεσα στις ενέργειές του, ιδιαίτερα την πρώτη και την τρίτη. Ο Αρχίνος, επιβάλλοντας λίγο πρωτύτερα την επιβράχυνση της προθεσμίας, είχε αυτόκλητα επωμιστεί μια βαρύτατη ευθύνη έναντι όσων ἄκοντες εγκλωβίστηκαν στην πόλη και διέτρεχαν τώρα τον κίνδυνο να καταστούν στόχοι εκδικητικών ενεργειών· εάν η κατάσταση, σε πείσμα των επισφαλών προσδοκιών του, εκτραχυνόταν, τότε το εγχείρημά του θα είχε αποβεί ανακόλουθο στο σύνολό του, και ίσως μοιραίο για πολλούς από αυτούς. Εξάλλου, η διευκρίνιση ἕως ἑθάρρησαν υποκρύπτει μια πρόγνωση ή, γιατί όχι,

67. Για την κρίσιμη εδώ, ως προς τις συνδηλώσεις της, σύνταξη του *δοκ-*, βλ. Keaney 1992, 141-142.

μια υπόσχεσή του, η οποία σύντομα και θριαμβευτικά για την υπόληψή του επαληθεύτηκε ή εκπληρώθηκε.

Μια τέταρτη πρωτοβουλία του Αρχίνου, για την οποία μαθαίνουμε από τον Ισοκράτη (18.2), συνίστατο στο μέτρο της παραγραφής που εισηγήθηκε την πρώτη περίοδο της παλινорθωμένης δημοκρατίας. Σύμφωνα με αυτό, όσοι εγκαλούνταν για πράξεις που κατά την κρίση τους ενέπιπταν στους όρους των διαλύσεων, δικαιούνταν να κινήσουν μια προκαταρκτική, αυτοτελή, διαδικασία και αυτή ήταν δυνατό να απολήξει στη ματαίωση κάθε περαιτέρω δίωξης.⁶⁸ Το γεγονός και μόνο ότι η ποινή σε βάρος του μηνυτή, εάν κρινόταν βάσιμη η παραγραφή, περιοριζόταν στην καταβολή της *ἐπωβελίας*,⁶⁹ οδήγησε τον George Miller Calhoun –και ομόφωνα τους μελετητές μετά από αυτόν– στη διαπίστωση ότι το μέτρο είχε εφαρμογή μόνο σε ιδιωτικές διαφορές και όχι σε δημόσια αδικήματα.⁷⁰ Με αυτή την έννοια, ο Αρχίνος διέβλεψε ότι, ενώ η δίωξη πολιτικών εγκλημάτων μπορούσε να αποτραπεί μέσω μιας λιτής και αδιαφιλονίκητης ερμηνείας των όρων των διαλύσεων, τα οικονομικά αδικήματα που είχαν τελεστεί στο παρελθόν θα οδηγούσαν σε ένα κατακλυσμό διεκδικήσεων για επανορθώσεις και οι διαλύσεις, λόγω του σκόπιμα γενικευτικού χαρακτήρα ή της ατελούς νομοτεχνικής επεξεργασίας τους, θα ήταν ανεπαρκείς για τη διευθέτησή τους. Ο Calhoun, ακολουθώντας κατά γράμμα τον Ισοκράτη (*ἐνίοις ἑωρᾶτε τῶν πολιτῶν συκοφαντεῖν ὥρμημένους*), απέδωσε την ανησυχία του Αρχίνου στην ενδεχόμενη ασυδοσία των συκοφαντών.⁷¹ Ωστόσο, αυτός ο χαρακτηρισμός μπορούσε κακόβουλα, καταχρηστικά και αδιάκριτα, να αποδοθεί στους πάντες, ακόμη και σε εκείνους που διέθεταν ισχυρά ερείσματα δικαίου στις αξιώσεις τους· συνεπώς, είναι και πάλι φανερό ότι η πρόνοια του Αρχίνου ευνοούσε σημαντικά, αν και όχι αποκλειστικά, όσους βρίσκονταν έκθετοι για επιλήψιμες πράξεις κατά τους δίσεκτους μήνες της τυραννίδας.

68. Αναλυτική πραγμάτευση στους Bonner, Smith 1938, 77-82 και Wolff 1966· βλ., επίσης, Funke 1980, 21 σημ. 13 και Loening 1987, 57-58.

69. Το μέτρο της *ἐπωβελίας* θεωρεί ο Whitehead (2002, 88-89) ότι θεσπίστηκε ξεχωριστά και πριν από την παραγραφήν, δηλαδή πριν από τα τέλη του 403/2, και πάλι με πρόταση του Αρχίνου.

70. Calhoun 1918, 180-184.

71. Πρβλ. Wachsmuth 1844, 647, αλλά και Dorjahn 1946, 38, *pace* Sandys 1912, 154-155 (ο Sandys, μάλιστα, υποστηρίζει ότι η εκτέλεση του «μνησίκου» συνιστά «the natural sequel» (!) του μέτρου της παραγραφής, το οποίο φέρεται έτσι να είχε προηγηθεί με στόχο την πάταξη της συκοφαντίας).

II

Η κρατούσα εικόνα του Αρχίνου στη νεότερη έρευνα, ήδη από τον 19ο αιώνα αλλά και έως σήμερα, είναι αυτή ενός ηγέτη των δημοκρατικών, του «gran héroe de la democracia restaurada»,⁷² του οποίου «the purity of his democratic sentiments» βρίσκεται «beyond suspicion».⁷³ Η ίδια εικόνα συνηθέστατα επιχρωματίζεται με την ιδιότητα του «μετριοπαθούς»,⁷⁴ ή ακόμη και επικαλύπτεται από αυτή: ο Αρχίνος, «homm[e] politiqu[e] modér[é]...», grand vainqueur de la réconciliation nationale »,⁷⁵ αναδείχθηκε σε «dedicated champion of moderation»⁷⁶ ή «gemässigter[en] [sc. έναντι του Θρασύβουλου] Demokrat»,⁷⁷ και μάλιστα διακινδύνευσε με αυταπάρνηση να επωμιστεί το μίσος όλων των συμπολιτών του, προκειμένου –όπως ένας Σόλων ή ένας Θηραμένης– να σώσει την πατρίδα του.⁷⁸ Κάποτε, μάλιστα, η εμμονή στο στοιχείο της «μετριοπαθείας» διεγείρει εμφαντικά αντιρρητικές αποφάνσεις, όπως ότι αυτός υπήρξε «a strong democrat, not a moderate», μολοντί την εποχή του οι διαίρεσεις των φατριώνεδράζονταν, όχι στην εξωτερική ή την κοινωνική πολιτική, αλλά αποκλειστικά «on personalities, tactics, and timing».⁷⁹ Από την άλλη πλευρά, ζωντανή έκπληξη προξενούν οι περιπτώσεις όπου στην αξιολόγησή του συζεύγνυνται, ενίοτε με παράδοξο τρόπο, αντικείμενα –τουλάχιστον επιφανειακά– γνωρίσματα, τα οποία άλλοτε αμβλύνουν τη «δημοκρατικότητά» του και άλλοτε ευκρινώς τη μετατοπίζουν στις παρυφές του πολιτικά αντίπαλου μετώπου, δηλαδή του ολιγαρχικού. Έτσι, ο Αρχίνος υπήρξε μιν «prominent democrat», πλην όμως δεν ενεργούσε βάσει «set ideological predispositions».⁸⁰ Επίσης, ενώ αργότερα μεταστράφηκε στους δημοκρατικούς, υπήρξε «a former moderate oligarch»⁸¹ και, πάντως, είτε τον διέκρινε «an aversion to the popular sovereignty practiced

72. Sancho Rocher 2016β, 39 σημ. 88. Έτσι, λ.χ., στον Hermann 1841, 383, τον Wachsmuth 1844, 657 ή τον Wilamowitz 1893, 125. Πρβλ. Cloché 1915, 150-151.

73. Hignett 1952, 295.

74. Έτσι, λ.χ., στον Judeich 1895, 540.

75. Loraux [1981], 198.

76. Munn 2000, 254.

77. Adak 2003, 187.

78. Frank, Monoson 2009, 262-263.

79. Buck 1998, 72 και 87.

80. Frank 2005, 133.

81. Roisman, Worthington 2015, 77.

under the democracy»⁸² είτε δεν ήταν «a confirmed democrat».⁸³ Λέγεται, με παραπλήσιο νόημα, ότι «his sympathies were closer to the few»⁸⁴ ή, τουλάχιστον, ότι δεν έδρασε ως «vindictively anti-oligarchic».⁸⁵ Ως φορέας ενός πνεύματος «of true moderation», «the archetype of moderate enterprise»,⁸⁶ η παράταξή του «typified conservatism among the moderates and liberalism among the oligarchs».⁸⁷ Εντέλει, ο Paul Cloché, μολονότι απέφυγε ολωσδιόλου να αποδώσει στον Αρχίνο την ιδιότητα του «ολιγαρχικού», αποφάνθηκε ότι αυτός ήταν «pas un démocrate, mais un aristocrate modéré»,⁸⁸ επικεφαλής των κοινωνικά και πολιτικά ομόλογών του⁸⁹ ως « chef des ‘modérés’ », ⁹⁰ δηλαδή των γνωρίμων, συντέλεσε « [à] l’accroissement du parti aristocratique athénien »⁹¹ και, στη σύγκρουσή του με τον Θρασύβουλο, καθοδήγησε τους « adversaires de la démocratie ».⁹² Με χαρακτηριστικό τρόπο, η θολότητα αυτών των παραστάσεων, συνδυασμένων ανάμεσά τους, διέπει την πραγμάτευση του πολυμαθέστατου Eduard Meyer: στην έκταση λιγοστών μόνο σελίδων ονομάζει τον Αρχίνο άλλοτε «Gemässigt[en]», άλλοτε «Führer der Demokraten» και άλλοτε ταγό των «Conservativen» έναντι της ριζοσπαστικής δημοκρατίας.⁹³

Χαρακτηρισμοί παρόμοιοι με όσους μόλις αναφέραμε, μολονότι επακριβώς ασύμπτωτοι αναμεταξύ τους, εξυπηρετούν συχνά την εκάστοτε ανάγκη μιας αδρομερούς κατηγοροποίησης των πολιτικών υποκειμένων και συμβάλλουν στην ενάργεια τόσο της ιστορικής αφήγησης όσο και της δυναμικής ερμηνείας της. Ωστόσο, ο αιδήμων δισταγμός να εγγραφεί ρητά ο Αρχίνος, εάν αυτό είναι απαραίτητο, στο ολιγαρχικό μέτωπο μαρτυρεί αδικαιολόγητη αμηχανία ή συγκαταβατικότητα. Και αυτό δεν αμβλύνεται από το γεγονός ότι προφανέστατα

82. Ostwald 1986, 472.

83. Dorjahn 1946, 38.

84. Strauss 1986, 97.

85. Rhodes 1981, 432-433· πρβλ. 2011, 20.

86. Kounas 1969, 106 και 103.

87. Kounas 1969, 105.

88. Cloché 1915, 455.

89. Cloché 1920, 11· πρβλ. 1915, 279, 285 σημ. 2, 292, και 1917, 404.

90. Cloché 1915, 301-302, πρβλ. 455.

91. Cloché 1915, 281, 432, 451 και 472.

92. Cloché 1915, 475.

93. Meyer 1902, 216, 218 και 221.

ανήκε στους πολέμιους της τυραννίδας και ίσως απείχε από τη διακηρυγμένη ιδέα μιας αισθητής αναμόρφωσης του πολιτεύματος, σε μια εποχή εξάλλου που «everyone after 403 had to claim to be some sort of democrat»⁹⁴ ή «nobody active in politics would now admit to being opposed to democracy».⁹⁵ Όλες οι γνωστές σε εμάς ενέργειές του αποκαλύπτουν σταθερή μέριμνα για την προ-άσπιση των συμφερόντων των ἐν τῷ ᾧ ἔσται, δηλαδή των αντισυμβαλλόμενων του δημοκρατικού μετώπου στις διαλύσεις του 403/2. Η ίδια μέριμνα –πολύ περισσότερο, εάν εύλογα εικάσουμε ότι συμμετείχε στις διαπραγματεύσεις για την επίτευξη των διαλύσεων⁹⁶ και, συνεπώς, προέβαλε ή απέκρουσε αξιώσεις κατά τη διάρκειά τους– ισοδυναμεί φαινομενικά με μια αταλάντευτη αφοσίωση στη σχολαστική τήρηση των συμπεφωνημένων, αλλά και αυτό δεν είναι ακριβές. Εξίσου η επιβράχυνση της προθεσμίας απογραφής όσων επιθυμούσαν να μετοικήσουν στην Ελευσίνα και η εκτέλεση του ανώνυμου «μνησικάκου» συνιστούν παραβιάσεις των διαλύσεων, ακόμη κι εάν τελέστηκαν στο όνομα –ως προς την ουσία και το πνεύμα τους– της εφαρμογής τους: εξόφθαλμη αθέτηση η πρώτη και αυθαίρετη ερμηνεία τους η δεύτερη. Η παραγραφή –όπως και η ἐπωθελία– αποτελεί ένα, δικονομικού περιεχόμενου, παρακολούθημά τους.⁹⁷ Αλλά και η εναντίωση προς τον Θρασύβουλο, μέσω της γραφῆς παρὰ νόμον, κατατείνει στο ίδιο συμπέρασμα. Η δημοκρατική πλειονοψηφία της εκκλησίας, αυτή δηλαδή που εις μάτην ενέκρινε το αρχικό ψήφισμα του 403/2, υπέβαλε τους τυχόν παριστάμενους από τους τέως ἐν τῷ ᾧ ἔσται Αθηναίους σε μια ακραία ταπείνωση. Πέρα από τις επιπτώσεις που η πολιτογράφηση των ξένων θα είχε στις ισορροπίες του πολιτικού σώματος, αυτοί κλήθηκαν τότε να συναινέσουν στην απόδοση τιμών σε ξένους για την ανατροπή ενός καθεστώτος, στην επιβολή και τη λειτουργία του οποίου οι ίδιοι, όντας γνήσιοι πολίτες, είχαν συνεργήσει. Ο Αρχίνος και πάλι διέσωσε, έστω προσωρινά, το γόητρο και τη φιλοτιμία τους.

94. Osborne, R. 2003, 251.

95. Rhodes 2011, 22· πρβλ. 1978, 208. Ενδεικτικά, ο Hignett (1952, 296-297) εμφανίζεται σχεδόν βέβαιος ότι ο Αρχίνος αντιτάχθηκε στην ολιγαρχικής έμπνευσης πρόταση του Φορμίσιου, όπως και ο Kounas (1969, 104)· ωστόσο, ο Φορμίσιος φέρεται να είχε εμψυχωθεί από την καταδίκη του Θρασύβουλου, την οποία ο Αρχίνος προκάλεσε (πρβλ. Ostwald 1986, 504-505).

96. Πρβλ. Ostwald 1986, 510.

97. Βλ. σημ. 69.

Η επικράτηση, συνεπώς, της εικόνας του «μετριοπαθούς» οφείλεται σε κίνητρα και κριτήρια λίγο ή πολύ ανεξάρτητα από τα απτά περιστατικά. Αγνοούμε ασφαλώς ποιες ήταν οι μεταπολιτευτικές προθέσεις της πλειονότητας όσων κατέλαβαν τη Φυλή, πάντως η ένοπλη κατίσχυσή τους επί των Τριάκοντα δεν θα απέκλειε μια ριζοσπαστικοποίηση της παλινορθωμένης δημοκρατίας. Η παρέμβαση των Σπαρτιατών και η απροσδόκητη στάση του Πausanias διάνοιξαν την οδό μιας διπλωματικής σύγκλισης, διασκέδασαν όμως και τις ελπίδες της ανεμπόδιστης και απόλυτης κυριαρχίας των δημοκρατικών. Η παράδοση, γραπτή (η Άτθις του Ανδροτίωνα ή τα Έλληνικά της Οξυρύγχου)⁹⁸ και προφορική, από την οποία αρύεται το υλικό της Ἰθηναιῶν πολιτεία, προφανώς αποτιμούσε, αναδρομικά και υποθετικά, ως ολέθριο αυτό το ενδεχόμενο και έκρινε μακροπρόθεσμα σωτήρια τη ματαίωσή του. Εκεί εδράζεται το γεγονός ότι η αριστοτελική πραγματεία, αφενός, περιέχει ένα καταλυτικό για την υστεροφημία του εγκώμιο του Αρχίνου, ενόσω τόσο ο Ξενοφών όσο και ο Διόδωρος Σικελιώτης τον αγνοούν ακόμη και ως όνομα· αφετέρου, ότι δεν μνημονεύει καμία εξέχουσα προσωπικότητα από το μέτωπο των δημοκρατικών, βρίσκει όμως επαρκείς λόγους για να μνημονεύσει τον Ρίνωνα από την Παιανία και τον Φάυλλο από τον Αχερδούντα, δύο από τους ἐν τῷ ἄστει Ἰθηναιούς, «μετριοπαθείς» κι αυτούς, που διακρίθηκαν για τη σύνεση και τη δικαιοσύνη τους στο δύσκολο έργο της συμφιλίωσης (38.3). Εκτός από τους δύο, ανάλογη εντύπωση «μετριοπαθείας» αποκομίζουμε και για τον Κηφισοφώντα και τον Μέλητο, τους δυο ἰδιώτας που ο Ξενοφών εξιστορεί ότι μετέβησαν αυτόβουλα στη Σπάρτη για τη συμφιλίωση (Έλλ. 2.4.37).⁹⁹ Γενικότερα, παρακολουθώντας τη ροή των γεγονότων στα Έλληνικά, «μετριοπαθείς» μπορούν να θεωρηθούν συλλήβδην και όσοι καθαίρεσαν, μετά τη μάχη της Μουνυχίας, τους Τριάκοντα (2.4.23)· το ίδιο ισχύει –με εξαίρεση τους λεγόμενους «πρώτους» Δέκα (38.1-2)– και για τη διήγηση των πραγμάτων στην Ἰθηναιῶν πολιτείαν. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί

98. Βλ. Pesely 1994, 166-171. Πάντως, ως προς το πρόσωπο του Αρχίνου, στο μέτρο που ο Ανδροτίων υπήρξε κοινή πηγή πληροφοριών για την Ἰθηναιῶν πολιτείαν αλλά και τον Έφορο, η σιωπή του Διόδωρου Σικελιώτη –του οποίου η κύρια πηγή ταυτίζεται πέρα από κάθε αμφιβολία με τον τελευταίο– παραμένει παράδοξη και δυσεξήγητη.

99. Ο Strauss (1986, 97-98) πιθανολογεί –αποκλειστικά με κριτήριο ότι συγκαταλέγονται στους «more moderate» από τους τέως ἐν τῷ ἄστει– ότι ο Ρίνων, ο Κηφισοφών και ο Μέλητος, από κοινού με τον Τεισία και Μαντίθεο, υπήρξαν φίλοι και μέλη της πολιτικής φατρίας του Αρχίνου.

ότι, ενώ για όσους προαναφέραμε η «μετριοπάθειά» τους θα μπορούσε τουλάχιστον να στοιχειοθετηθεί σε αντίστιξη προς τους πρωταίτιους της τυραννίδας,¹⁰⁰ μετά τις διαλύσεις είναι δύσκολο να ορίσουμε επακριβώς την ταυτότητα των «εξτρεμιστών» στους οποίους οι «μετριοπαθείς» εναντιώνονταν, εκτός κι εάν καταλογίσουμε στον Θρασύβουλο υπερβολή και εμπάθεια, μομφή ανυπόστατη υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις. Πάντως, η νεότερη ιστοριογραφία ενστερνίστηκε την ευνοϊκή προδιάθεση έναντι αυτής της «μετριοπαθούς» πτέρυγας, στην πραγματικότητα ενός ακαθόριστου συνόλου, και συμμερίστηκε τη δική της ανησυχία μήπως τάχα εκείνες τις κρίσιμες ώρες αφυπνίζονταν τα φαντάσματα των διαβόητων και έξαλλων δημαγωγών που είχαν στο παρελθόν αποδυναμώσει την πόλη.¹⁰¹ Κοντολογίς, οι σύγχρονοί μας συνταύτισαν τη δική τους μετριοπάθεια, ως αρετή και πλεονέκτημα ηθικής ανωτερότητας, με τη «μετριοπάθεια» των πραγματικών πρωταγωνιστών και εντέλει ενθουσιωδώς την επιδοκίμασαν.¹⁰²

Μολονότι ο Αρχίνος ανήκε στον κύκλο επιρροής του Θηραμένη, πιθανόν δεν ενέκρινε τα σχέδιά του για συμμετοχή στους Τριάκοντα και δεν συμπεριλήφθηκε στα δέκα πρόσωπα που εκείνος υπέδειξε για τη στελέχωσή τους (Λυσ. 12.76).¹⁰³ Η εκτέλεση του Θηραμένη, «μετριοπαθούς» και αυτού, για την οποία δεν γνωρίζουμε να υπήρξε κάποια αντίδραση των δέκα ευνοούμενων του ανάμεσα στους Τριάκοντα, και η παρεπόμενη αποχαλίνωση της τρομοκρατίας των τυράννων, υπήρξε καταλυτική για τη συμπαράταξή του Αρχίνου με

100. Ορθά ο Callhoun, ήδη το 1913, εξετάζοντας τις πολιτικές μερίδες στην *Ἀθηναίων πολιτείαν* (34.3), είχε διαπιστώσει ότι εκεί πρόκειται κατ' ουσίαν για μια διμερή (πρβλ. παραπάνω, σημ. 20), όχι τριμερή, διαίρεση: αφενός, πρόκειται για το δημοκρατικό «κόμμα» αφετέρου, για το ολιγαρχικό, του οποίου υποδιαίρεση συνιστά η πτέρυγα των «μετριοπαθών» («the moderate wings») (21, από όπου και ο Sartori 1957, 136).

101. Χαρακτηριστικά, ο Hignett (1952, 297) συγκαταλέγει στο «moderate element» (!) ακόμη και εκείνους που το 401/0 επέστρεψαν στην πόλη από την Ελευσίνα, μετά από την πολιορκία της και τη δολοφονία των επικεφαλής τους.

102. Γενικότερα, για την αναντιστοιχία της αντίστιξης «radical»/«moderate» προς το λεξιλόγιο των πηγών μας, πρβλ. Simonton 2017, 277 σημ. 12.

103. Η απουσία του οδηγεί τον Lehmann (1972, 213 σημ. 33) να αμφισβητήσει τη στενότητα των σχέσεων του Αρχίνου, αλλά και του Άνυτου, με τον Θηραμένη, όπως αυτή τουλάχιστον εμφανίζεται στην *Ἀθηναίων πολιτείαν* (34.3): πρβλ., για τον Φορμίσιο, 227-228.

τον Θρασύβουλο και τους καταληψίες της Φυλής.¹⁰⁴ Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι οι περισσότεροι από τους ἐν τῷ ἄστει, ιδιαίτερα όσοι είχαν συναπαρτίσει το βραχύβιο πολιτικό σώμα των Τριών χιλιάδων, αποτέλεσαν μια αριθμητικά υπολογίσιμη μερίδα που διατεινόταν –ή, μάλλον, προσποιούνταν– ότι η συμμετοχή της στο καθεστώς είχε υπάρξει παθητική και ανυπαίτια (Ξεν. Έλλ. 2.4.23), αποποιούμενη έτσι, κάτω από τις νέες συνθήκες, το στίγμα όσων κακουργιών είχαν προηγηθεί. Η ίδια μερίδα, στην οποία προσκολλήθηκαν και όσοι ἄκοντες ολιγαρχικοί εγκλωβίστηκαν στην πόλη μετά την επιβράχυνση της προθεσμίας απογραφής, είχε λόγους, αντὶ να εξιλεωθεί μετανοούσα και καταισχυνόμενη στο πολιτικό περιθώριο, να διευρύνει τις εγγυήσεις της ασφαλούς διαμονής της με όρους αξιοπρέπειας. Εάν κρίνουμε από όσους άμεσα ωφελούνε η δράση του, αφήνοντας κατά μέρος το ευρύ πλαίσιο της πολιτικά ετερόκλητης «οπλιτικής τάξης»,¹⁰⁵ αυτό υπήρξε το ακροατήριο –και μάλιστα, προσώρας ακέφαλο– που ο Αρχίνος επιδίωξε να «ιδιοποιηθεί» και σε αυτό –ασκώντας δηλαδή «the continued patronage of the oligarchs» (Kounas 1969, 103)– οφείλει τον ηγετικό ρόλο του στη δημόσια σκηνή της εποχής. Παράλληλα, όντας και ο ίδιος, σύμφωνα με την Ἀθηναίων πολιτείαν, υπέρμαχος της πατρίου πολιτείας και επιτελής του κύκλου των «θηραμενιστών» –ή ακόμη και αρχηγός τους, όπως πιστεύει ο Cloché¹⁰⁶–, ο Αρχίνος θα είχε κάθε λόγο να ευαρεστηθεί με το ψήφισμα του Τεισαμενού και τους κατὰ τὰ πάτρια νόμους ως συστατικής αρχής για την κωδικοποίηση του πολιτεύματος (Ανδ. 1.83)· από την άλλη, όμως, αυτό το σύνθημα αντλούσε τη λειτουργικότητά του μέσα από ένα δυσανάγνωστο και παλίμψηστο κώδικα πολιτικών επιδιώξεων, των οποίων το περιεχόμενο ο Moses Finley συμπύκνωσε καίρια στη διαπίστωση ότι οι υπέρμαχοί του «claim[ed] ancestral authority for oligarchy in the name of democracy».¹⁰⁷

Ανεξάρτητα από την εύνοιά του προς τους ολιγαρχικούς των Τριών Χιλιάδων, οι επιλογές του Αρχίνου, εάν ο –οσοδήποτε ασταθής– άξονας της

104. Η εικασία του Rédech (1970, 41) ότι ο Αρχίνος είχε καταφύγει στη Θήβα μετά την εκτέλεση του Θηραμένη εδράζεται στην πληροφορία της Ἀθηναίων πολιτείας για τον δεσμό ανάμεσα στους δύο άνδρες (34.3)· ως προς Ἑλληνικά, όμως, ας σημειωθεί ότι ο Ξενοφών αφηγείται εκεί τον μαζικό διωγμό των πολιτών της υπαίθρου, μετά την αποθράσυνση των Τριάκοντα, όχι όμως ειδικότερα των οπαδών του Θηραμένη (2.4.1).

105. Όπως στον Strauss 1986, 26.

106. Cloché 1915, 293-294 σημ. 2.

107. Finley 1975, 40.

«πατριωτικής» πολιτικής αποτελέσει το αποκλειστικό κριτήριό μας, όντως συνέβαλαν στην εμπέδωση της ομαλότητας στην πόλη¹⁰⁸ γι' αυτό και, ως ένα δείγμα της εξιδανίκευσής του,¹⁰⁹ αξιώθηκε στη νεότερη έρευνα τον πολυτίμητο τίτλο: «Einer der rechtschaffensten athenischen Staatsmänner».¹¹⁰ Εξάλλου, ο ίδιος δεν απέτρεψε στο σύνολό τους τις διεκδικήσεις της άλλης πλευράς, όπως τουλάχιστον δείχνουν, τελικά, η απόδοση δικαιωμάτων στους ξένους και η καθιέρωση ορισμένων μέτρων εκείνης της περιόδου για την ενίσχυση της πολιτικής συμμετοχής των κοινωνικά ασθενέστερων στρωμάτων του πληθυσμού. Και, πιθανόν, ούτε καν επιχείρησε να το πράξει. Ωστόσο, δεν θα έπρεπε να υποτιμάται και το γεγονός ότι ο ακαριαίος και επιθετικός χαρακτήρας των πρωτοβουλιών του, κυρίως στην περίπτωση της γραφής και της εκτέλεσης του «μνησίκακου», οπωσδήποτε συνέγειρε τη δυσθυμία ορισμένων δημοκρατικών κύκλων, αλλά και συσπείρωσε τον κόσμο μιας αναγεννώμενης συντηρητικής αντιπολίτευσης. Με άλλα λόγια, ο Αρχίνος εγκαίνιασε, όχι άθελά του, μια νέα περίοδο της αθηναϊκής πολιτικής ιστορίας, «potentially more internally divisive».¹¹¹ Έτσι ή αλλιώς, είναι αφελές η ιδιότητα της «μετριοπάθειας» να προκύπτει από ένα υποθετικό «μέσο όρο» ή τη «διάμεσο» πράξεων και παραλείψεων, από ένα δηλαδή υπολογισμό «τιμών» που είναι ολότελα αδύνατο να ισχύσει στην ανθρώπινη πραγματικότητα. Εξίσου είναι ανώφελο να αποτιμούμε τη «μετριοπάθεια» μέσω συγκρίσεων που θα απέληγαν σε ένα θετικό πρόσημο εάν, λ.χ., η ευπρέπεια του Αρχίνου παραβληθεί προς την παραφορά του Κλέωνα ή του Κριτία, πλην όμως σε αρνητικό ή αδιάφορο προς την αυτοσυγκράτηση ενός Σόλωνα.

Εντέλει, εναπόκειται κατεξοχήν στη δική μας κρίση –ή ακόμη και μεροληψία– εάν θα αναγνωρίσουμε στο κοινό εμβαδόν δύο εφραπτόμενων κύκλων, εν προκειμένω των μετώπων της δημοκρατίας και της ολιγαρχίας, ισχυρότερα τα ειδοποιά γνωρίσματα του ενός ή του άλλου, αυτό όμως εξαρτάται και από τον κানাβο της χαρτογράφησης μας ή τις τυχόν ατέλειές του. Γεγονός παραμένει ότι στο πολιτικό λεξιλόγιο του 5ου και του 4ου π.Χ. αιώνα μπορούμε όντως να εντοπίσουμε όρους και περιφράσεις –στην πραγματικότητα, μόλις σε δύο ή τρία χωρία στο σύνολό τους– που συγκλίνουν προς ό,τι συνήθως

108. Πρβλ., γενικότερα, Funke 1980, 17-19.

109. Πρβλ. Munn 2000, 424 σημ. 11.

110. Westermann 1866, 1452.

111. Wolpert 2002, 31.

ονομάζουμε «πολιτική μετριοπάθεια» και «μετριοπαθείς», δηλωτικά μιας διακεκριμένης πολιτικής ταυτότητας, δύσκολα όμως αυτό ισχύει με τρόπο συνεκτικό και πάγιο για οποιοδήποτε από τα ευρήματά μας. Έτσι, λ.χ., η μετρία ξύγκρασις του Θουκυδίδη (8.97.2) όντως αναφέρεται σε έναν ισορροπημένο συγκερασμό αντιτιθέμενων στοιχείων, και με αυτή την έννοια «μετριοπαθή», πλην όμως ο λόγος χωρίς αμφιβολία αφορά εκεί σε πολίτευμα (μετρία) και όχι σε πρόσωπα ή την πολιτική τακτική τους.¹¹² Με ανάλογο τρόπο, στην ιδιότητα του μετρίου (-ως) αναμφίβολα αναγνωρίζουμε μια κορυφαία αρετή, η οποία διασταυρώνεται αλλά δεν συμπίπτει επακριβώς με τη μεσότητα,¹¹³ σπανιότατα όμως αυτή συνδέεται επώνυμα με πολιτικά πρόσωπα και, από όσο γνωρίζω, ουδέποτε αναφέρεται εξειδικευμένα στην ενδιάμεση ζώνη που συναπαρτίζουν οι εγγύτερες ανάμεσά τους παρυφές της ολιγαρχίας και της δημοκρατίας.¹¹⁴ Αλλά και η μεσότης ή το επίθετο μέσος απέχουν αισθητά από

112. Για τη μεταφορική διάσταση της μετρίας ξυγκράσεως («a balanced mixture»), η οποία ανακαλεί την άσκηση της ιατρικής και τη συμποτική τελετουργία, βλ. Connor 1984, 229· πρβλ., πιο πρόσφατα, Jaffe 2017, 404: «a mixed regime», αλλά και Balot 2017, 319: «a moderate blend». Επίσης, για το περιεχόμενο του επιθέτου μέτριος ως «harmonious», όχι «intermediate», βλ. Pope 1988, 288-289· πρβλ. Sancho Rocher 2007, 319-320, κυρίως σημ. 58.

113. Βλ. Urmson 1973, 225-226.

114. Στον Θουκυδίδη, λ.χ., για τον Περικλή και τον Βρασίδα ως προς την άσκηση της διακυβέρνησης, χωρίς ακρότητες, ή τη διεξαγωγή του πολέμου (2.65.5 και 4.108.2). Την απολογητική δήλωση του Αλκιβιάδη για τους Αλκμεωνίδες έπειρώμεθα μετρίωτεροι ές τὰ πολιτικά εἶναι νοηματοδοτούν η αντίστιξη προς την άκολασίαν και η αποδοκιμασία της δημοκρατίας ως όμολογουμένης άνοίας· σε κάθε περίπτωση, ο αθηναίος φυγάς επιδιώκει να εμφανιστεί, όχι ως «μετριοπαθής» θιασώτης του πολιτεύματος, αλλά ως εξανάγκης συγκεκαλυμμένος πολέμιός του (6.89.5-7). Γενικότερα, στον Ισαίο η περίφραση μέτριος πολίτης δεν δηλώνει παρά έναν ευυπόληπτο και συνεπή προς τις υποχρεώσεις του πολίτη, δίχως οποιονδήποτε περιττό υπαινιγμό (7.40). Με ανάλογο τρόπο, στο κριτήριο της ηθικής υπεροχής (μετριότης) εδράζεται η χρήση του χαρακτηρισμού έπειικεῖς (-εια) σε συμφραζόμενα της δημόσιας ζωής και, ασφαλώς, αυτός δεν θα έπρεπε να προσλαμβάνεται ως σημασιολογικά ισοδύναμος μιας «μετριοπαθούς» μερίδας, διακριτής ως προς τις κοινές απόψεις της, στο ενδιάμεσο δύο ακραίων αντιμαχόμενων μετώπων· βλ. D'Agostino 1973, 19-20.

ό,τι στη σύγχρονη γλώσσα χαρακτηρίζουμε ως «κέντρο» ή «κεντρώο».¹¹⁵ Η μεσότης έχει κατεξοχήν ηθικό περιεχόμενο, ενώ οι μέσοι στο 11ο κεφάλαιο του 4ου βιβλίου των *Πολιτικών* ορίζονται με γνώμονα τη θέση τους όχι ως προς το αντιθετικό ζεύγος της ολιγαρχίας και της δημοκρατίας αλλά το αντίστοιχο των πλούσιων και των φτωχών.¹¹⁶ Εντέλει, όσον αφορά στη δημοκρατία και τους δημοκρατικούς, μολονότι η «μετριοπάθεια» συνυφαίνεται στενά με το πολίτευμα –«democratic moderation (πραότης)»–¹¹⁷, αυτό ισχύει με την έννοια μιας εξέχουσας θετικής ιδιότητάς του και όχι με πρόθεση τον διαφορισμό μιας πολιτικής μερίδας των υποστηρικτών του· εξάλλου, μέτριοι εξίσου χαρακτηρίζονται οι πολυσυζητημένοι άγαθοί στον Θέογνι (615: ἀγαθὸν καὶ μέτριον ἄνδρα), ο στρατηγός Βρασίδας (Θουκ. 4.81.2: δίκαιος καὶ μέτριος), αλλά και συνολικά –στην εξωτερική πολιτική τους– οι ορθόφρονες ηγεμονικές πόλεις (5.111.4: πρὸς... τοὺς ἥσσους μέτριοι).

Παράλληλα, δεν θα έπρεπε να υποτιμήσουμε το γεγονός ότι, στην τρέχουσα χρήση του όρου, η «μετριοπάθεια» ενός δημόσιου προσώπου ή μιας πολιτικής

115. Έτσι, λ.χ., μια αύρα κενολογίας αποπνέει η κρίση «Aristotle describes Archinos... as... a centrist supporting neither oligarchy nor radical democracy» (Hansen 1974, 59)· εάν ερμηνευθεί κατά γράμμα, συνάγεται ότι το «κέντρο» καταλάμβανε η μη ριζοσπαστική δημοκρατία, είναι αισθητή όμως και η αναποφασιστικότητα να εγγραφεί ρητά ο Αρχίνος στο δημοκρατικό μέτωπο.

116. Ο Kounas (1969, 94-95) επισημαίνει και πραγματεύεται την απουσία ενός συνεκτικού και πάγιου όρου, θησαυρίζοντας όμως ως «direct signposts to a moderate party» τη χρήση του μέσος στα *Πολιτικά*, επιπλέον στον Ευριπίδη (*Ίκέτ.* 244-245) και τον Θουκυδίδη (3.82.8). Για τον Ευριπίδη είναι απολύτως διαυγές ότι και αυτός αναφέρεται σε μια τριμερή διαίρεση με βάση τον πλούτο· για την ταυτότητα των μέσων, με οικονομικά κριτήρια, βλ. Sancho Rocher 2016α, 155 σημ. 33 και 160-163. Στον Θουκυδίδη, τὰ μέσα τῶν πολιτῶν αφορούν σε κάθε άλλο παρά κάποια διακεκριμένη πολιτική μερίδα· αντίθετα, πρόκειται ακριβώς για τους φιλήσυχους πολίτες που τηρούν στάση ουδετερότητας ή αδιαφορίας έναντι κάθε φατριαστικής έριδας (οὐ ξυνηγωνίζοντο). Την ερμηνεία αυτή συμμερίζεται και ο Hornblower (1991, 486-487), *pace* B. Jowett: «‘the citizens who were of neither party’ [lit. ‘the middle element of the citizens’ or ‘the moderate’ etc.]»· μολονότι η τελευταία παραλλαγή («‘the moderate [sc. element]’») ενδεχομένως οδηγεί σε παραναγνώσεις, ο ίδιος ρητά συνυφαίνει το περιεχόμενο του χωρίου με τους «politically inactive citizens». Συναφής φαίνεται η χρήση της περίφρασης οἱ διὰ μέσου (Θουκ. 8.73.4)· βλ. Gomme, Andrewes, Dover 1981, *ad loc.*: «neutrals».

117. Βλ. Forsdyke 2005, 265 και 267.

μερίδας εμφανίζει μια αδιόρατη, ιδιαίτερα όμως βαρύνουσα, αμφισημία, ικανή να εξουδετερώσει την πραγματολογική αρτιότητά της. Έτσι, άλλοτε φέρει το περιεχόμενο της ηπιότητας στο ύφος και τον τόνο εκφοράς του πολιτικού (δια)λόγου, άλλοτε όμως ενός συγκρητισμού ή μιας καινοτόμου και ιδιουσγκρασιακής σύνθεσης αντίπαλων πολιτικών θέσεων. Και, βέβαια, το πρώτο ενίοτε συμπληρώνει, πλην όμως συχνά δεν προϋποθέτει το δεύτερο. Έτσι, από την άποψη των μορφολογικών κριτηρίων, είναι σχετικά ευχερές να ορίσουμε τον «μετριοπαθή» ολιγαρχικό, αρκεί να τον τοποθετήσουμε στο πολιτικό τόξο κάπου μακράν του ολοκληρωτισμού μιας κοινωνικής μειονότητας και εγγύς μιας σύννομης τάξης με αριθμητικά πεπερασμένο σώμα πολιτών, όπως στην περίπτωση των Πέντε Χιλιάδων και του «μετριοπαθούς» Θηραμένη.¹¹⁸ Δεν ισχύει το ίδιο, όμως, ως προς την καθαρότητά τους, για τις «μετριοπαθείς», παραπληρωματικές προς τις ολιγαρχικές, δημοκρατικές πεποιθήσεις: η «μετριοπάθεια», στη δική τους επικράτεια, μπορεί να ορίζεται απλώς από την ανοχή απέναντι σε κάποια νόθευση της αρχής της καθολικής ισότητας κατά το ποσόν, εξίσου όμως και από την απροθυμία ή τον σκεπτικισμό απέναντι στη μεταλλαγή της λαϊκής κυριαρχίας σε ένα ευνοϊκό για τα κατώτερα στρώματα, δηλαδή τους πολλούς, κοινωνικό καθεστώς. Ατυχώς, στο αρχαιοελληνικό παράδειγμα, οι δύο αυτές όψεις διαλλακτικότητας ή ενδοτικότητας, χωρίς να αποκρυσταλλώνονται σε μια εναλλακτική πρόταση για τη μορφή της διακυβέρνησης, κινούνται σε χώρο όμορο της κριτικής, ή μάλλον της αποδοκιμασίας, του δημοκρατικού προτύπου, αμφότερες ολιγαρχικής αφετηρίας ή έμπνευσης.

Έχει ορθά επισημανθεί ότι, μετά το 403/2 π.Χ., κατέστη εύθραυστη όχι μόνο η αντίστιξη ανάμεσα στα γνωρίσματα της δημοκρατίας και της τυραννίδας αλλά και κάθε απόπειρα αυστηρής ταξινόμησης των πολιτευμάτων,¹¹⁹ σε τέτοιο βαθμό ώστε οι ονομασίες τους να εκφυλιστούν σε «tendentious party-political tags».¹²⁰ Συνεπώς, ακόμη κι εάν δεν αποκλείσουμε μια εμπειρική διαίσθηση της

118. Για τον Θηραμένη, βλ. Harding 1974, 103-104. Ενδεικτικά, η de Romilly (1954, 327) ορίζει τους «modérés», από την εποχή των Μηδικών πολέμων μέχρι τη Μακεδονική κυριαρχία, απλώς εφαρμόζοντας το κριτήριο της κοινής αντίθεσής τους στην «politique de démocratie extrême» –ό,τι κι εάν αυτό εννοεί–, τον ιμπεριαλισμό και τον πόλεμο· στον ορισμό της, μάλιστα, παραμένει αδιασάφητος ο εκάστοτε βαθμός απόκλισης, συνάφειας ή σύμπτωσής τους προς τους τυχόν –θεωρητικά– «αιμιγώς» ολιγαρχικούς.

119. Osborne, R. 2003, 269.

120. Ostwald 2000, 30.

«μετριοπάθειας», η αοριστολογία της αποδυναμώνει τη σκοπιμότητα λεπτομερών αποτύπωσης μιας ζώνης ενδιάμεσης στην ολιγαρχία και τη δημοκρατία: αντίθετα, διαυγέστερος θα ήταν μόνο ο προσδιορισμός –με αδρά πάντοτε, εάν όχι ρευστά, κριτήρια– των ομάδων κοινού συμφέροντος και των ομάδων κοινών πεποιθήσεων, στο κέντρο και τα άκρα των δύο πολιτικών μετώπων. Στο πλαίσιο ενός υποθετικού σχήματος, λοιπόν, στη θέση ενός «ιδεολογικά» αμετακίνητου πολιτικού ηγέτη που άλλοτε έλκει και άλλοτε απωθεί ένα ευμετάβολο ακροατήριο, θα ήταν δόκιμο να κατισχύσουν εδώ οι όροι ενός ευέλικτου πολιτικού ηγέτη που, όπως ειπώθηκε παραπάνω για τον Αρχίνο, «ιδιοποιείται» ένα επιμέρους ακροατήριο ως υπέρμαχος των διακριτών αιτούμενων του, μόλις αυτά λίγο ή πολύ σταθεροποιηθούν.

Αυτή ακριβώς η ευελιξία, μολονότι συγγνωστή στο μέτρο της εκτόνωσης, της άμβλυνσης ή του εκφυλισμού των διαιρέσεων που κυριάρχησαν την περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου και πριν από αυτόν, οδηγεί ενδεχομένως στην εσφαλμένη εντύπωση ότι η καιροσκοπία είχε πλέον οστρακιστεί από την πολιτική εννοιολογία. Ωστόσο, δεν υπήρξε τυχαία, για τον κύριο όγκο του λεγόμενου «middle party», η διαζευκτική διατύπωση του Leonard Whibley: «[M]oderate or opportunist democrats».¹²¹ Είναι αλήθεια ότι, όπως συμβαίνει για ένα διακεκριμένο πολιτικό μέτωπο «μετριοπαθών» ή μια «μετριοπαθή» πτέρυγα στους κόλπους του ολιγαρχικού ή του δημοκρατικού μετώπου, έτσι στερούμαστε έναν αρχαιοελληνικό όρο και για τους πολιτικούς «τυχοδιώκτες», ως αυθυπόστατο χαρακτηρισμό. Διαθέτουμε, όμως, μια εξαιρετικά εύγλωττη ανάπτυξη αυτού του θέματος στον λόγο του Κριτία ενώπιον της βουλής και εναντίον του Θηραμένη (Ελλ. 2.3.24-34). Η ευστροφία και η ευθυβολία των επιχειρημάτων, καταγεγραμμένων δεκαετίες μετά την υποτιθέμενη εκφώνησή τους, δείχνουν ότι το θέμα δεν είχε ποτέ υποχωρήσει από την επικαιρότητα, όπως ασφαλώς δεν είχαν εκλείψει –για να μην περιοριστούμε στον διαβόητο *κόθορνον* (31)– οι *εὐμετάβολοι* (32· πρβλ. 33), οι *πονηροί* (27) και οι *προδότες* της μιας ή της άλλης πλευράς (29-30· πρβλ. 33). Και αυτήν ακριβώς την κατηγορία αχρείων πολιτών, στην οποία συμφύρονται οπαδοί κάθε πολιτικής απόχρωσης, κατακεραυνώνει με οργή ο Λυσίας στη *Δήμου καταλύσεως ἀπολογία*ν (25). Εάν υιοθετήσουμε την υπόθεση του Robin Osborne ότι ίσως ο Αρχίνος διέидε αρχικά στους Τριάκοντα μια ευκαιρία επαναφοράς της δημοκρατίας σε μια «less radical» –θηραμένηας έμπνευσης– μορφή της και

121. Whibley 1899, 39.

το ίδιο, μετά το 403/2, επιχείρησε να πράξει μέσα από έναν πρωταγωνιστικό ρόλο στη συνολική αναθεώρηση του πολιτεύματος,¹²² τότε δεν υστέρησε σε ελιγμούς έναντι του μέντορά του: εξάλειψε με τόλμη και δεξιότητα στη Φυλή κάθε υπόνοια των πρότερων προσδοκιών του, και μετέπειτα φιλοδόξησε να αξιοποιήσει, στο μέτρο του δυνατού και από τον θώκο ενός θεματοφύλακά της –ακόμη κι ενός «prominent[en] Demokraten-Führer[s]»¹²³–, την παλινόρθωση του πολιτεύματος ως οχήματος για τον ανασχηματισμό του, ανασχηματισμό που είχε ολέθρια ματαιωθεί δις στο πρόσφατο παρελθόν, το 411 και το 404/3, και στην επίτευξη του οποίου ο Θηραμένης είχε αναμειχθεί. Πάντως, τέτοιας λογής μακροπρόθεσμες βλέψεις του δεν μπορούν να επαληθευθούν από τις πηγές που διαθέτουμε. Βέβαιο είναι μόνο ότι σε αυτόν οφείλεται εν πολλοίς η συγκράτηση και η συγκρότηση, εκ νέου, εκείνης της μερίδας των πολιτών που έως τότε εναντιωνόταν στη ριζοσπαστική δημοκρατία και εφεξής επρόκειτο ηπιότερα να αντιπολιτευθεί. Ο Αρχίνος δικαιούνταν, και έλαβε, από την πλευρά αυτής της μερίδας το εγκώμιο ενός νουνεχούς και διορατικού ηγέτη, ενός σώφρονος και έπιεικοῦς,¹²⁴ θετικού –απολύτως αναγκαίου και πολυδιάστατα χρήσιμου– αντίβαρου στην παταγωδώς ατυχή πολιτική του Θηραμένη και τη μεροληπτική (;) επιρροή του Θρασύβουλου.

Στο πόρισμά μας για τη «μετριοπάθεια» και τους «μετριοπαθείς», ζυγίζονται ξεχωριστά για κάθε περίπτωση οι αναγκαιότητες αμοιβαίων συμβιβασμών και υποχωρήσεων, με απώτερο στόχο την «ισορροπία» ή την «ομόνοια». Μια αναδρομή του Ισοκράτη θα μπορούσε εδώ να παράσχει την αφορμή πολλαπλών αναγνώσεων της δημόσιας παρουσίας του Αρχίνου. Συνέβη κάποτε οι Αθηναίοι να απαυδήσουν λόγω της πονηρίας των δημαγωγών και να επιθυμήσουν την ολιγαρχία των Τετρακοσίων· αντίστροφα, εξαιτίας της βδελυγμίας που προκάλεσε το μένος των Τριάκοντα, παραδέχεται ο Ισοκράτης ότι ἅπαντες δημοτικώτεροι γεγονάμεν τῶν Φυλὴν καταλαβόντων (8.108). Ως ιστορικό τεκμήριο,

122. Osborne 2003, 265 και 267.

123. Lehmann 1997, 50· πρβλ. 1972, 213 σημ. 33.

124. Για τη σωφροσύνην, ως εμβληματικής αρετής για τους υποστηρικτές της ολιγαρχίας, βλ., πιο πρόσφατα, Simonton 2017, 59 σημ. 251 και 202. Με την *ἐπιείκειαν* συνυφαίνει ο Πλάτων την εν γένει χρηστή στάση των *κατελθόντων* (επ. 7, 325c5)· στη σφαίρα της πολιτικής, η έννοια αδιαμφισβήτητα κατέχει πρωτεύουσα θέση ανάμεσα στις αρετές των *δλίγων*.

η παραδοχή αυτή συνεπάγεται στην ονομαστική αξία της είτε ότι ο δήμος είχε ήδη ριζοσπαστικοποιηθεί πολύ περισσότερο από το πρωτοπόρο εκείνο ένοπλο κλάσμα του της Φυλής, διαπίστωση μάλλον υπερβολική, είτε ότι τα δημοκρατικά φρονήματα των πρώτων «ηρώων της Φυλής» δεν ήταν ανόθευτα από συντηρητικές επιφυλάξεις. Και τότε ο Αρχίνος μπορεί να καταλάβει ανάμεσα στους συμμαχητές την προσήκουσα θέση του. Στην αριστοτεχνικά υπαινικτική συνδήλωσή της, από την άλλη πλευρά, η μαρτυρία του Ισοκράτη αποκαλύπτει, κάπως πικρόχολα, ότι ο συρμός της νομιμοφροσύνης είχε πλέον αφαιρέσει από τις διακηρύξεις προσήλωσης στη δημοκρατία το ουσιώδες νόημά τους. Και αυτό, με τη σειρά του, επιβάλλει να αναπλαισιώσουμε το ιδεώδες του πολιτεύματος, στο όνομα της σωτηρίας του οποίου ο Αρχίνος επέμενε να τηρηθούν απαρέγκλιτα οι όροι των διαλύσεων. Το πλέον, όμως, αξιοπρόσεκτο στα λόγια αυτά του ρήτορα συνίσταται στις ευμετάβολες διαθέσεις του δήμου έναντι της ολιγαρχίας ή της δημοκρατίας, και μάλιστα στο χρονικό διάστημα μιας μόλις οκταετίας. Η κρίσιμη πρόκληση, λοιπόν, με την οποία καλούνταν να αναμετρηθεί η πολιτική ηγεσία, αφορούσε στην «προσαρμογή» της ή, μάλλον, τη «μετριοπάθειά» της. Σε αυτές τις συνθήκες, στη μία όψη ενός νοερού φακού μας διαγράφεται το είδωλο του πραγματισμού, αλλά στην ανάποδή του ενός ανεμοδείκτη, της καιροσκοπίας. Στο μέτρο της ανεπάρκειας και της μεροληψίας των πληροφοριών μας, οφείλουμε να ομολογήσουμε ότι και τα δύο είδωλα εμφανίζονται παραμορφωμένα. Οφείλουμε, όμως, εξίσου να ομολογήσουμε ότι ο πραγματισμός δεν είναι ασυμβίβαστος με την καιροσκοπία. Αντίθετα, *ἐν τοιούτῳ καιρῷ... ἐν ᾧ οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων καὶ μεταβάλλονται πρὸς τὰ παρόντα καὶ ταῖς τύχαις εἴχουσι* (Λυσ. 18.5), ο καιροσκοπικός πραγματισμός, εάν αποφεύγονταν απερίσκεπτες και αλληλοαναιρούμενες μεγαλοστομίες, ίσως δεν ανήκε σε εκείνες τις στρατηγικές που οι σύγχρονοι του Αρχίνου θα έψεγαν ως σκανδαλώδεις ή αχρείαστες.

B. I. Αναστασιάδης

Πανεπιστήμιο Αιγαίου/Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας
vana@sa.aegean.gr

Summary

Political «Moderation» and «Moderates» in Athenian Democracy. Archinus of Koile.

Archinus of Koile has been repeatedly praised in our sources for his prudent contribution in consolidating democratic restoration in Athens after the expulsion of the Thirty. He provides an excellent case study for examining the concept of political «moderation» and «moderates», from an inductive perspective, when applied to the juxtaposition between democrats and oligarchs. Both ancient writers and modern scholars often fail, or rather avoid, to acknowledge that all Archinus' political initiatives, undertaken in the name of the reconciliation agreement, aimed at protecting and strengthening the oligarchs remaining in the city, regardless of their active involvement or tacit tolerance under the tyrants' regime. At any rate, «moderation» and «moderates» prove to be too elusive and volatile terms to illustrate in a clear and precise manner an Athenian politician's stance in the midst of the crisis of 403/2 and its aftermath; all the more so as they obscure both the likelihood of mere political manoeuvring and the odd affinity of «moderation» to opportunism.

Συντομογραφίες-Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδης, Β.Ι. 2006. *Ελευσίνα: Θέατρο μιας αντιδραστικής ουτοπίας*. Αθήνα.
- Καραμούτσου-Τέζα, Σ. 1990. «Αμοιβές στους ξένους που πολέμησαν για την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Αθήνα το 403 π.Χ. (IG II² 10 + Osborne, D6)», *Δωδώνη* 19, 263-275.
- Μαλούχου, Γ.Ε. [2014]. «Το ενεπίγραφο βάθρο των από Φυλῆς καταγαγόντων τὸν δῆμον (SEG 28, 45)», *Ἡὸρος* 22-25 (2010-2013), 115-144.
- Μαλούχου, Γ.Ε. 2015. «The Restoration of Athenian Democracy in 403 BC: New Epigraphic Evidence», *ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΟΝ* 4, 89-98 (https://grammateion.gr/sites/grammateion.gr/files/articles/grammateion_4_2015_89-98.pdf) (προσπελάστηκε 20/4/19).
- Adak, M. 2003. *Metöken als Wohltäter Athens*. Μόναχο.
- Baiter, J.G., Sauppe, H. 1850. *Oratores Attici*. Ζυρίχη.
- Balot, R.K. 2017. «Was Thucydides a Political Philosopher?», στο R.K. Balot, S. Forsdyke, E. Foster (επιμ.), *The Oxford Handbook of Thucydides*. Οξφόρδη, 319-338.
- Beloch, J. 1884. *Die attische Politik seit Perikles*. Λειψία.
- Blass, F. 1874. *Die attische Beredsamkeit*, τόμ. II. Λειψία.
- Blok, J.H. 2009. «Pericles' Citizenship Law: A New Perspective», *JHS* 58, 141-170.
- Blok, J.H. 2017. *Citizenship in Classical Athens*. Καίμπριτζ.
- Boeckh, A. 1851. *Die Staatshaltung der Athener*, τόμ. I. 2η έκδ. Βερολίνο.
- Bonner, R.J., Smith, G. 1938. *The Administration of Justice from Homer to Aristotle*, II. Σικάγο.
- Buck, R.J. 1998. *Thrasybulus and the Athenian Democracy. The Life of an Athenian Statesman* (Historia Einzelschr. 120). Στουτγάρδη.
- Busolt, G. 1904. *Griechische Geschichte bis zur Schlacht bei Chaeronea*, τόμ. III.2. Γκότα.
- Calhoun, G.M. 1913. *Athenian Clubs in Politics and Litigation*. Όστιν.
- Calhoun, G.M. 1918. «Διαμαρτυρία, Παραγραφή, and the Law of Athens», *CPh* 13, 169-185.
- Canevaro, M. 2015. E. Carawan, *The Athenian Amnesty and Reconstructing the Law*, Οξφόρδη 2013. Βιβλιοκρισία, *JHS* 135, 226-227.
- Carawan, E. 2002. «The Athenian Amnesty and the 'Scrutiny of the Laws'», *JHS* 122, 1-23.
- Carawan, E. 2012. «The Meaning of *Mē Mnēsikakein*», *CQ* 62, 567-581.
- Carawan, E. 2013. *The Athenian Amnesty and Reconstructing the Law*. Οξφόρδη.
- Cloché, P. 1915. *La restauration démocratique à Athènes en 403 avant J.-C.* Παρίσι.

- Cloché, P. 1917. « Le décret de 401/0 en l'honneur des métèques revenus de Phylè », *REA* 30, 384-408.
- Cloché, P. 1920. « Le conseil athénien des cinq cents et la peine de mort », *REG* 33, 1-50.
- Cobet, C.G. 1840. *Platonis comici reliquiae*. Άμστερνταμ.
- Connor, W.R. 1984. *Thucydides*. Πρίνστον.
- Cope, E.M., Sandys, J.E. 1877. *The Rhetoric of Aristotle with a Commentary*. Λονδίνο – Κέμπριτζ.
- D'Agostino, F. 1973. *Epieikeia. Il tema dell'equità nell'antichità greca*. Μιλάνο – Ρώμη.
- D'Angour, A.J. 1999. « Archinus, Euclides and the Reform of the Athenian Alphabet », *BICS* 43, 109-130.
- Develin, R. *Athenian Officials. 684-321 B.C.* Κέμπριτζ κ.α.
- Dorjahn, A.P. 1946. *Political Forgiveness in Old Athens: The Amnesty of 403 B.C.* Έβανστον.
- Dössel, A. 2003. *Die Beilegung innerstaatlicher Konflikte in den griechischen Poleis vom 5.-3. Jahrhundert v. Chr.* Φρανκφούρτη κ.α.
- Dover, K. 1993. *Aristophanes. Frogs*. Οξφόρδη.
- Ehrenberg, V. 1933. « Myronides », στο *Paulys Realencyclopädie*. XVI.1. Στουτγάρδη, 1131-1133.
- Ferrandini Troisi, F. 2003. « La cosiddetta 'riforma euclidea' », *Epigraphica* 65, 19-26.
- Feyel, 1945. « Sur quelques inscriptions attiques et ioniennes de la première moitié du IVe siècle », *RPh* 19, 116-161.
- Finley, M.I. 1975. « The Ancestral Constitution », στο *The Use and Abuse of History*. Λονδίνο, 34-59.
- Forsdyke, S. 2005. *Exile, Ostracism and Democracy: The Politics of Expulsion in Ancient Greece*. Πρίνστον – Οξφόρδη.
- Fortenbaugh, W.M. 2005. *Theophrastus of Eresus: Sources for his Life, Thought and Influence. Commentary Vol. 8: Sources on Rhetoric and Poetics (Texts 666-713)*. Brill: Λέιντεν – Βοστώνη.
- Frank, J. 2005. *A Democracy of Distinction: Aristotle and the Work of Politics*. Σικάγο – Λονδίνο.
- Frank, J., Monoson, S.S. 2009. « Lived Excellence in Aristotle's Constitution of Athens: Why the Encomium of Theramenes Matters », στο S. Salkever (επιμ.), *The Cambridge Companion to Ancient Greek Political Thought*. Κέμπριτζ, 243-270.
- Fuks, A. 1953. *The Ancestral Constitution: Four Studies in Athenian Party Politics at the End of the Fifth Century B.C.* Λονδίνο.

- Funke, P. 1980. *Homónoia und Arché* (Historia Einzelschriften 37). Βισμπάντεν.
- Gomme, A.W., Andrewes, A., Dover, K.J. 1981. *A Historical Commentary on Thucydides*, V. Οξφόρδη.
- Grimaldi, W.M.A. 1980. *Aristotle, Rhetoric I. A Commentary*. Νέα Υόρκη.
- Hansen, M.H. 1974. *The Sovereignty of the People's Court in Athens in the Fourth Century B.C. and the Public Action against Unconstitutional Proposals*. Οντένσε.
- Hansen, M.H. 1976a. *Apagoge, Endeixis and Ephegesis against Kakourgoi, Atimoi and Pheugontes*. Οντένσε.
- Hansen, M.H. 1976b. «How Many Athenians Attended the Ecclesia?», *GRBS* 17, 115-134.
- Hansen, M.H. 2014. «Political Parties in Democratic Athens?», *GRBS* 54, 379-403.
- Harding, P. 1974. «The Theramenes Myth», *Phoenix* 28, 101-111.
- Harding, P. 1987. «Metics, Foreigners or Slaves? The Recipients of Honours in IG II² 10», *ZPE* 67, 176-182.
- Harris, E.M. 1995. *Aeschines and Athenian Politics*. Οξφόρδη – Νέα Υόρκη.
- Harrison, A.R.W. 1969. *The Law of Athens. Family and Property*. Οξφόρδη.
- Hereward, D. 1952. «New Fragment of IG II² 10», *ABSA* 47, 102-117.
- Hermann, K.F. 1841. *Lehrbuch der griechischen Staatsalterthümer*. 3η έκδ. Χαϊδελβέργη.
- Hesk, J. 2013. «Leadership and Individuality in the Athenian Funeral Orations», *BICS* 56, 49-65.
- Hignett, C. 1952. *A History of the Athenian Constitution to the End of the Fifth Century B.C.* Οξφόρδη.
- Hornblower, S. 1991. *A Commentary on Thucydides. I. Books I-III*. Οξφόρδη.
- Huby, P.M. 1957. «The Menexenus Reconsidered», *Phronesis* 2, 104-114.
- Jacoby, F. 1944. «Patrios Nomos: State Burial in Athens and the Public Cemetery in the Kerameikos», *JHS* 64, 37-66.
- Jaffe, S.N. 2017. «The Regime (Politeia) in Thucydides», στο R.K. Balot, S. Forsdyke, E. Foster (επιμ.), *The Oxford Handbook of Thucydides*. Οξφόρδη, 391-408.
- Jameson, M.H. 1978. «Agriculture and Slavery in Classical Athens», *CJ* 73 [1977/8], 122-145.
- Janko, R. 1987. *Aristotle. Poetics I*. Ινδιανάπολη – Κέμπριτζ.
- Joyce, C.J. 2008. «The Athenian Amnesty and Scrutiny of 403», *CQ* 58, 507-518.
- Joyce, C.J. 2015. «Oaths (ὅρκοι), Covenants (συνθήκαι) and Laws (νόμοι) in the Athenian Reconciliation Agreement of 403 BC», *Antichthon* 49, 24-49.
- Judeich, W. 1895. «Archinos. 2», στο *Paulys Realencyclopädie*, II.1. Στουτγάρδη, 540-541.
- Keaney, J.J. 1992. *The Composition of Aristotle's Athenaion Politeia*. Νέα Υόρκη – Οξφόρδη.

- Kears, M.J. 2013. *Metics and Identity in Democratic Athens*. PhD Thesis, Univ. of Birmingham. Μπέρμινγκχαμ.
- Kirchner, J. 1901-1903. *Prosopographia Attica*, I-II. Βερολίνο.
- Kolbe, W. 1921. «Das Ehrendekret für die Retter der Demokratie (IG II² 10)», *Klio* 17, 242-248.
- Körte, A. 1900. «Zu dem Ehrendekret für die Phylenkämpfer», *MDAI (A)* 25, 392-397.
- Kounas, D.D.A. 1969. *Prelude to Hegemony: Studies in Athenian Political Parties from 403 to 379 B.C. Pertaining to the Revival of Athenian Influence in Greece*. PhD Thesis, Univ. of Illinois at Urbana-Champaign. Ουρμπάνα.
- Krentz, P. 1980. «Foreigners against the Thirty. IG 2² 10 Again», *Phoenix* 34, 298-306.
- Krentz, P. 1986. «The Rewards for Thrasyboulos' Supporters», *ZPE* 62, 201-204.
- Krüger, K.W. 1836. *Historisch-philologische Studien*. Βερολίνο.
- Lehmann, G.A. 1972. «Die revolutionäre Machtergreifung der 'Dreissig' und die staatliche Teilung Attikas (404-401/0 v. Chr.)», στο R. Stiehl, G.A. Lehmann (επιμ.), *Antike und Universalgeschichte. Festschrift Hans Erich Stier zum 70. Geburtstag am 25. Mai 1972*. Μίνστερ, 201-233.
- Lehmann, G.A. 1976. «Ein Historiker namens Kratippos», *ZPE* 23, 265-288.
- Lehmann, G.A. 1997. *Oligarchische Herrschaft im klassischen Athen: Zu den Krisen und Katastrophen der attischen Demokratie im 5. Und 4. Jahrhundert v. Chr.* Οπλάντεν.
- Loening, T.C. 1981. «The Autobiographical Speeches of Lysias and the Biographical Tradition», *Hermes* 109, 280-294.
- Loening, T.C. 1987. *The Reconciliation Agreement of 403/402 B.C. in Athens* (Hermes Einzelschr. 53). Στουτγάρδη.
- Loraux, N. [1981]. *L'invention d'Athènes : Histoire de l'oraison funèbre dans la « cité classique »*. Παρίσι – Νέα Υόρκη.
- MacDowell, D.M. 1962. *Andokides. On the Mysteries*. Οξφόρδη.
- MacDowell, D.M. 1971. «The Chronology of Athenian Speeches and Legal Innovations in 401-398 B.C.», *RIDA* 18, 267-273.
- MacKechnie, P.R., Kern, S.J. 1988. *Hellenica Oxyrhynchia*. Γουόρμινστερ.
- Mathieu, G. 1927. «La réorganisation du corps civique athénien à la fin du Ve siècle», *REG* 40, 65-116.
- Meineke, A. 1839. «*Historia critica comicorum Graecorum*», στο *Fragmenta Comicorum Graecorum*, I. Βερολίνο, 3-500.
- Meyer, E. 1902. *Geschichte des Alterthums*, V. Στουτγάρδη – Βερολίνο.
- Monoson, S.S. 2000. *Plato's Democratic Entanglements: Athenian Politics and the Practice of Philosophy*. Πρίνστον.

- Munn, M. 2000. *The School of Athens: Athens in the Age of Socrates*. Μπέρκλεϊ – Λος Άντζελες – Λονδίνο.
- Nails, D. 2018. «Socrates», στο E.N. Zalta (εκδ.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (<https://plato.stanford.edu/archives/spr2018/entries/socrates/>) (προσπελάστηκε στις 20/4/19).
- Osborne, M.J. 1981-3. *Naturalization in Athens*, I-III. Βρυξέλλες.
- Osborne, R. 2003. «Changing the Discourse», στο K.A. Morgan (επιμ.), *Popular Tyranny*. Όστιν, 251-272.
- Ostwald, M. 1986. *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law*. Μπέρκλεϊ – Λος Άντζελες – Λονδίνο.
- Ostwald, M. 2000. *Oligarchia. The Development of a Constitutional Form in Ancient Greece* (Historia Einzelschr. 144). Στουτγάρδη.
- Pappas, N., Zelcer, M. 2015. *Politics and Philosophy in Plato's Menexenus*. Λονδίνο – Νέα Υόρκη.
- Pédech, P. 1970. «Un historien nommé Cratippe », *REA* 72, 31-45.
- Pesely, G.E. 1994. «Did Aristotle use Androtion's *Atthis*?», *Klio* 76, 155-171.
- Philips, D.D. 2008. *Avengers of Blood: Homicide in Athenian Law and Custom from Draco to Demosthenes* (Historia Einzelschr. 202). Στουτγάρδη.
- Pope, M. 1988. «Thucydides and Democracy», *Historia* 37, 276-296.
- Prott, H. von. 1900. «Das Psephisma des Archinos», *MDAI (A)* 25, 34-39.
- Raubitschek, A.E. 1941. «The Heroes of Phyle», *Hesperia* 10, 284-295.
- Rhodes, P.J. 1978. «On Labelling 4th-Century Politicians», *LCM* 3, 207-211.
- Rhodes, P.J. 1981. *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*. Οξφόρδη.
- Rhodes, P.J. 2010. «Stability in the Athenian Democracy after 403 B.C.», στο B. Linke, M. Meier, M. Strothmann (επιμ.), *Zwischen Monarchie und Republik* (Historia Einzelschr. 217). Στουτγάρδη, 67-75.
- Rhodes, P.J. 2011. «Appeals to the Past in Ancient Athens», στο G. Herman (επιμ.), *Stability and Crisis in the Athenian Democracy* (Historia Einzelschr. 220). Στουτγάρδη, 13-30.
- Rhodes, P.J., Osborne, R. 2003. *Greek Historical Inscriptions. 404-323 BC*. Οξφόρδη.
- Röth, C. 1841. *De Myronida et Tolmida Atheniensium ducibus*. Μαρβούργο.
- Roisman, J., Worthington, I. 2015. *Lives of the Attic Orators. Texts from Pseudo-Plutarch, Photius and the Suda*. Οξφόρδη.
- Romilly, J. de. 1954. «Les modérés athéniens vers le milieu du IVe siècle. Échos et concordances», *REG* 67, 327-354.
- Ruhnken, D. 1828. «Historia critica oratorum Graecorum» (1768), στο F.T. Friedemann (εκδ.), *Dav. Ruhnkenii orationes, dissertationes et epistolae*, I. Μπράουνσβαϊκ, 301-373.
- Sancho Rocher, L. 2004. «Los 'moderados' atenienses y la implantación de la

- oligarquía. Corrientes políticas en Atenas entre 411 y 403 a.C», *Veleia* 21, 73-98.
- Sancho Rocher, L. 2007. «*Athenaion Politeia* 34, 3, about Oligarchs, Democrats and Moderates in the Late Fifth Century BC», *Polis* 24, 298-327.
- Sancho Rocher, L. 2016α. «*Kerdos, Philia and Mesoi: Aristotle and the Ways of Preventing Stasis*», *Incidenza dell'Antico* 14, 143-174.
- Sancho Rocher, L. 2016β. «Terámenes: Traidor, 'coturno' o moderado?», στο F. Marco Simón, F. Pina Polo, J. Remesal Rodríguez (επιμ.), *Autorretratos: La creación de la imagen personal en la Antigüedad*. Βαρκελώνη, 13-40.
- Sandys, J.E. 1912. *Aristotle's Constitution of Athens*. 2η έκδ. Λονδίνο.
- Sartori, F. 1957. *Le eterie nella vita politica ateniese del VI e V secolo a.C*. Ρώμη.
- Sealey, R. 1956. «Callistratus of Aphidna and his Contemporaries», *Historia* 5, 178-203.
- Shear, J. 2011. *Polis and Revolution: Responding to Oligarchy in Classical Athens*. Κέμπριτζ.
- Sievers, G.R. 1840. *Geschichte Griechenlands vom Ende des peloponnesischen Krieges bis zur Schlacht bei Mantinea*. Κίελο.
- Simonton, M. 2017. *Greek Oligarchy. A Political History*. Πρίνσετον – Οξφόρδη.
- Sommerstein, A.H. 1996. *Frogs (The Comedies of Aristophanes 9)*. Γουόρμινστερ.
- Spengel, L. 1828. *Συναγωγή τεχνῶν sive Artium scriptores*. Στουτγάρδη.
- Strauss, B.S. 1986. *Athens after the Peloponnesian War: Class, Faction and Policy 403-386 BC*. Λονδίνο – Σίδνεϊ.
- Stroud, R.S. 1971. «Theozotides and the Athenian Orphans», *Hesperia* 40, 280-301.
- Taylor, M.C. 2002. «One Hundred Heroes of Phyle?», *Hesperia* 71, 377-397.
- Tod, M.N. 1948. *A Selection of Greek Historical Inscriptions, II*. Οξφόρδη.
- Todd, S.C. 2000. *Lysias*. Όστιν.
- Traill, J.S. 1994-2012. *Persons of Ancient Athens*, I-XXI. Τορόντο.
- Treves, P. 1937. «Note sulla guerra corinzia», *RFIC* 65, 113-140.
- Tsitsiridis, S. 1998. *Platons Menexenos*. Στουτγάρδη – Λειψία.
- Urmson, J.O. 1973. «Aristotle's Doctrine of the Mean», *APhQ* 10, 223-330.
- Usacheva, A. 2010. «Concerning the Date of Plato's *Phaedrus*», *Hermathena* 189, 53-70.
- Usener, H. 1870. «Lectiones Graecae», *RhM* 25, 574-616.
- Vries, G.J. de. 1969. *A Commentary on the Phaedrus of Plato*. Άμστερνταμ.
- Wachsmuth, W. 1844. *Hellenische Alterthumskunde*, I. 2η έκδ. Χάλλη.
- Westermann, A. 1831. *Quaestiones Demosthenicae*, II. Λειψία.
- Westermann, A. 1866. «Archinus. 1», στο *Pauly's Realencyclopädie*, I.2. 2η έκδ. Στουτγάρδη, 1452-1453.
- Whibley, L. 1899. *Political Parties in Athens during the Peloponnesian War*. Κέμπριτζ.

- Whitehead, D. 1977. *The Ideology of the Athenian Metic*. Κέμπριτζ.
Whitehead, D. 1984. «A Thousand New Athenians», *LCM* 9, 7-9.
Whitehead, D. 2000. *Hypereides. The Forensic Speeches*. Οξφόρδη.
Whitehead, D. 2002. «Athenian Laws and Lawsuits in the Late Fifth Century B.C.», *MH* 59, 71-96.
Wilamowitz-Moellendorff, U. von. 1893. *Aristoteles und Athen*, II. Βερολίνο.
Wolff, H.J. 1966. *Die attische Paragraphe: Ein Beitrag zum Problem der Auflockerung archaischer Prozessformen*. Βαϊμάρη.
Wolpert, A. 2002. *Remembering Defeat: Civil War and Civic Memory in Ancient Athens*. Βαλτιμόρη – Λονδίνο.
Worthington, I. 1992. *A Historical Commentary on Dinarchus*. Αν Άρμπορ.
Yunis, H. 1988. «Law, Politics, and the *Graphe Paranomon* in Fourth-Century Athens», *GRBS* 29, 361-382.
Ziebarth, E. 1898. «Inschriften aus Athen», *MDAI (A)* 23, 24-37.

